

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Fil. dr *Stefan Bohman*, Stockholm: Herr Bolinder, Du eller Disponenten? Om analysen av teman i tjänstemannaminnen 1
How should Mr. Bolinder be addressed? ... 11

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

- Fil. dr *Mats Lindqvist*, Lund: Om Klasskamrater. Ett genmäle 12
Docent *Billy Ehn*, Stockholm: Replik 16
Docent *Per-Axel Wiktorsson*, Stockholm: Aspeboda under medeltiden 17

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Docent *Per Peterson*, Uppsala: Skolbarns lekar 21
Docent *Mats Hellspång*, Stockholm: Fiske och skärgårdsliv i ny belysning 26
Hans J. Teuteberg och Günter Wiegelmann: Unsere tägliche Kost. Anmäld av fil. kand. *Ingrid Nordström*, Lund 30

KORTA BOKNOTISER

- UB. Universitetsbiblioteket i ord og bilder 32

RIG · ÅRGÅNG 71 · HÄFTE 1

1988

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Generaldirektör *Gunnar Petri*
Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Nils-Arvid Bringéus*
Docent *Mats Hellspång*, Rigs redaktör
Docent *Elisabet Hidemark*
Intendent *Hans Medelius*
Ansvarig utgivare: Docent Elisabet Hidemark

Redaktionens adress: Docent Mats Hellspång, Institutet för
folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm. Telefon 08/22 41 20

Års- och prenumerationsavgift för 1988 80:–
Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1988

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR
SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET
OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

1988 ÅRGÅNG 71

REDAKTION

ELISABET HIDEMARK · NILS-ARVID BRINGÉUS

MATS HELLSPONG · HANS MEDELIUS

STOCKHOLM 1988

Föreningen för svensk kulturhistoria

STYRELSE

Generaldirektör *Gunnar Petri* (ordf.), intendenten fil. kand. *Hans Medelius* (sekr. adr. Nordiska museet, 115 21 Stockholm), docent *Mats Hellspong* (Rigs redaktör, adr. Institutet för folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm), fru *Eivor Andersson* (skattm.), professor *Nils-Arvid Bringéus*, professor *Sven B. Ek*, docent *Elisabet Hidemark* (v. ordf.), styresmannen för Nordiska museet, fil. lic. *Sune Zachrisson*, landsantikvarien fil. lic. *Ola Ehn*, landsantikvarien fil. dr *Sten Rentzhog*.

Revisorer

Intendent *Göran Bergengren*, intendent *Berit Rönstedt*

Revisorssuppleant

F. byråsekreterare *Ann Marie Huss*

Norstedts Tryckeri

Stockholm 1988

INNEHÅLL

UPPSATSER

Docent <i>Ulf Beijbom</i> , Växjö: Svensk etnicitet i Amerika och Australien. Några iakttagelser från den svenska utvandringens vanligaste respektive mest perifera mål 1846–1930.	33
Fil. dr <i>Stefan Bohman</i> , Stockholm: Herr Bolinder, Du eller Disponenten? Om analysen av teman i tjänstemannaminnen	1
How should Mr. Bolinder be addressed?	11
Fil. dr <i>Janke Myrdal</i> , Stockholm: Legoboskap	65
Mietvich	81

STRÖDDA MEDDELANDE OCH AKTSTYCKEN

Fil. dr <i>Mats Lindqvist</i> , Lund: Om klasskamrater. Ett genmäle	12
Docent <i>Billy Ehn</i> , Stockholm: Replik	16
Fil. dr <i>Rolf Törnqvist</i> , Göteborg: En förunderlig dispyt	82
Docent <i>Mats Hellspong</i> , Stockholm: Replik	90
Docent <i>Per-Axel Wiktorsson</i> , Stockholm: Aspeboda under medeltiden	17

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Fil. kand. <i>Barbro Blehr</i> , Stockholm: Mat och identitet	58
Docent <i>Mats Hellspong</i> , Stockholm: Fiske och skärgårdsliv i ny belysning	26
Överantikvarie <i>Sveker Janson</i> , Stockholm: Stockholms Stadsmuseum 50 år. En betraktelse över ett stadsmuseum	102
Docent <i>Jóan Pauli Joensen</i> , Torshavn: Kring en lokal-historisk fiskeavhandling	97
Docent <i>Per Peterson</i> , Uppsala: Skolbarns lekar	21
Fil. dr <i>Birgitta Skarin Frykman</i> , Göteborg: Mästare och gesäller i Malmö	106
Gösta Arvastson: Maskinmänniskan. Anmäld av fil. kand. <i>Barbro Blehr</i> , Stockholm	112
Artur Attman m. fl.: Forsmark och vallonjärnet. Anmäld av fil. lic. <i>Gösta von Schoultz</i> , Lund	116
Nils-Arvid Bringéus: Livets högtider. Anmäld av <i>Mats Hellspong</i>	115
Dan Bäcklund: I industrisamhällets utkant. Anmäld av docent <i>Sören Jansson</i> , Uppsala	123
Hjördis Dahl: Högsång och klädbod. Anmäld av fil. dr <i>Gertrud Grenander Nyberg</i> , Stockholm	110
Lars Edgren: Lärning-gesäll-mästare, se ovan Skarin Frykman	106
Margareta Forsgård: Skolgårdens lekspråk, se ovan Peterson	21

Gunilla Frick: Konstnär i industrin. Anmäld av fil. dr <i>Anne-Marie Ericsson</i> , Stockholm	92
Hej, det är från försäkringskassan! Red. av Orvar Löfgren. Anmäld av <i>Mats Hellspong</i>	118
Barbara Johnson's Album of fashions and fabrics. Anmäld av intendent <i>Gudrun Ekstrand</i> , Stockholm	121
Herbert Jungstahl: Blekingefiskarna, se ovan Joensen	97
Hary Kühnel m. fl.: Alltag im Spätmittelalter. Anmäld av fil. dr <i>Janke Myrdal</i> , Stockholm	125
Cajsa Lindström, Sten Rentzhog och Jan Raihle: Byggnadstradition på den svenska landsbygden. Anmäld av intendent <i>Lena A:son Palmqvist</i> , Stockholm	119
Mera än mat. Red. av Anders Salomonsson, se ovan Blehr	58
Margaretha Rosén: Hasslöborna, se ovan Hellspong	26
Stadsvandringar 11. Stockholms Stadsmuseum 1937–1987, se ovan Janson	102
Hans J. Teuteberg och Günter Wiegelmann: Unse-re tägliche Kost. Anmäld av fil. kand. <i>Ingrid Nordström</i> , Lund	30

KORTA BOKNOTISER

Sonja Bratt: Aurore Strandberg 1818–1903. Anmäld av <i>Mats Hellspong</i>	127
Sigurd Erixon: Offerkast och bjudhammare. Anmäld av fil. dr <i>Jochum Stattin</i> , Lund	126
Formidling av historie. Red. av Bente Hartviksen m. fl. Anmäld av docent <i>Barbro Bursell</i> , Stockholm	127
I samhällets utkanter. Om "tattare" i Sverige. Red. av Ingvar Svanberg. Anmäld av <i>Mats Hellspong</i> ..	64
Sören Jansson: Den moderne bonden. Anmäld av <i>Mats Hellspong</i>	95
Anna Kinell och Marita Malmberg: Korgmakeri i Örkeljungabygden. Anmäld av fil. kand. <i>Albin Tingbo</i> , Stockholm	63
Knuttimring i Norden. Red. av Göran Rosander. Anmäld av fil. kand. <i>Jan Raihle</i> , Östersund	96
Erna Lorenzen: Hvem sagde nationaldragt? Anmäld av fil. kand. <i>Ulla Centergran</i> , Göteborg	95
UB. Universitetsbiblioteket i ord og bilder. Anmäld av fil. lic. <i>Sven G. Sjöberg</i> , Lund	32
Kyösti Väänänen: Herdaminne för Ingermanland. Anmäld av <i>Sven G. Sjöberg</i>	94

FÖRENINGSMEDDELANDE

Styrelseberättelse 1987	128

Herr Bolinder, Du eller Disponenten?

Om analysen av teman i tjänstemannaminnen

Av Stefan Bohman

... inom tjänstemannakåren fanns en sträng rangordning. Att man inte sade "Du" till högre tjänstemän föll sig naturligt, men även äldre bokförare och andra ur mellanskiktet höll strängt på sin värdighet. När så småningom någon av dessa mellan skål och vägg högtidligt höjde glaset och lade bort titlarna kände vi yngre oss mycket hedrade.

Detta är beskrivningen av förhållandet på ett brukskontor 1939. Den meddelare som 1985 gör denna beskrivning betonar hierarkiseringen på arbetsplatsen, markerat i hur man titulerar varandra.

1985–86 samlade Nordiska museet in ett antal "tjänstemannaminnen" i samarbete med Sveriges Kommunaltjänstemannaförbund och Svenska Industrijätjänstemannaförbundet. Det var en fortsättning på Mats Rehnbergs arbetarminnesinsamlingar. Materialet erbjuder stora möjligheter till insikter i människors liv och arbeten, frågan är närmast *hur* det skall analyseras. Bristen på metodisk diskussion har hämmat användandet av minnena i forskningssammanhang.

Ett vanligt förhållningssätt är att se minnena som framförallt en inspirationskälla – det "vekker fantasien, antyder problem som må undersökas" (Bull 1972). Förenklat kan man säga att det finns tre användningsmöjligheter av minnena:

a) För att formulera problem och ställa hypoteser.

b) Som illustration till redan formulerade och lösta problem och hypoteser.

c) För att lösa problem och besvara hypoteser.

Framför allt a och b har varit aktuella i den hittillsvarande forskningen. Att minnesmaterialet används även i slutskedet av en analys är mindre vanligt.

Edvard Bull utnyttjar minnesmaterial i sin avhandling *Arbejdermiljø*, bl. a. genom att leta efter positiva, neutrala eller negativa uttalanden om arbetsledningen. Dessa sammanräknar han sedan i tabellform. Detta är exempel på en undersökning där man tar reda på meddelarens åsikter i frågor som redan *ställt* av forskaren. Bull har redan från början bestämt att inställningen till arbetet och arbetsledningen är intressant och försöker finna uttalanden om detta i minnena. Ett annat förhållningssätt för forskaren är att mer förutsättningslöst försöka finna frågor som är centrala för *meddelarna själva*. Ett sätt är att i minnesmaterialet leta efter *tendenser, teman* eller *nyckelord* som återkommer ofta eller som får speciell tyngd i berättelserna. (Dessa tankar utvecklas närmare i Bohman 1986.)

I tjänstemannaminnena är en genomgående tendens en stor uppvärdering av boklig bildning. Två centrala teman i minnena är förhållandet till chefen resp. hur man titulerade varandra. Det skrev många om, det var uppenbarligen viktigt för de tjänstemän som skrev till Nordiska museet.

Vad som konstituerar ett "tema" i minnena kan vara problematiskt, det finns andra uppgifter som återkommer ofta. Somliga är dock mer utformade som små "berättelser" i minnena, och inte bara som uppgifter inströdda i texten. Ofta är meddelaren också känslomässigt engagerad i dessa berättelser. Han markerar därmed att uppgifterna har viss betydelse för honom. Detta gäller för uppgifterna både kring chefen och tituleringen i tjänstemannaminnena.

Ett annat problem är vilka som i detta sammanhang skall räknas som tjänstemän. Det har funnits en mängd definitioner i historien — att man fått sig uppgifterna delegerade från chefen, att man har en viss anställningsform, att man uppfyller vissa funktioner i arbetet m. fl. Bland minnesskribenterna är den minsta gemensamma nämnaren att de är fackligt organiserade i tjänstemannaorganisationer. För mig är också en viktig faktor att meddelarna faktiskt definierar sig själva som tjänstemän.

Jag skall först diskutera hierarkiseringen på arbetsplatsen, uttryckt i tituleringen, och sedan chefens specifika roll i denna hierarki. Kan analysen av dessa två teman ge en generell kunskap om tjänstemännens liv och arbete? Kan de också belysa metodiska problem kring analys av minnesmaterial? Det känns dessutom viktigt att resonera om dessa teman eftersom frågan om bl. a. chefs- och ledar-

egenskaper resp. demokratin på företagen är aktuell i dagens samhällsdebatt.

Hierarkiseringens former

Det framkommer tydligt att tituleringen är ett av de mest verkningsfulla sätten att synliggöra hierarkin på en arbetsplats.

Umgängesreglerna på kontoret var komplicerade. Endast släktingarna var "du" med chefen. I övrigt sade man normalt "du" till personer "nedåt" i ålder och tjänsteställning medan man "uppåt" tilltalade med titel och namn eller bara med namn. Vi yngre duade varandra. Kassörskan (chefens syster) duade endast sina släktingar. Gentemot fabriksarbetarna var det lättare. Där kunde man nästan alltid säga "du" utan att någon tog illa upp. (Kontoret på ett träindustriföretag i slutet av 40-talet)

Det var lättast att dra en gräns mellan tjänstemän och arbetare. Arbetare titulerades generellt med du, vilket framgår i flera av tjänstemännens minnen. Det förefaller också som om arbetarna på golvet sinsemellan inte haft samma problem med tituleringen som tjänstemännen. Jag har jämfört med de livsmedelsarbetarminnen som parallellt samlats in av museet och i dem är tituleringen definitivt inte något viktigt tema. När det väl förekommer så visar det sig att man allmänt kallar varandra för du.

Varför är tituleringen då så problematisk just för tjänstemännen? Ser vi tituleringen som ett hierarkiseringsinstrument kan en del av svaret ligga i tjänstemännens specifika konkurrens- och karriärsituation. Det finns vissa presumtiva möjligheter att klättra på den sociala stegen och då ökade behovet att bevaka sina intressen gentemot varandra. Tituleringen bekräftade och synliggjorde rangskillnaden.

Kontakterna med företagsledningen (direktionen) var mycket få. Det rådde också en påtaglig rangskillnad.

Företagets VD träffade sällan andra medarbetare än avdelningscheferna. Även chefens sekreterare ansågs lite "finare" och var endast undantagsvis "du" med andra tjänstemän. (Astra vid mitten av 50-talet)

Det är i detta sammanhang intressant med uppgifterna om att kvinnor mer än män var du sinsemellan på kontoren.

Flickorna var du med varandra från början här, medan herrarna i regel titulerade och titulerades. (Kontoret på ett konfektionsföretag 1950)

Det är möjligt att detta var ett allmängiltigt förhållande. Kvinnornas karriärmöjligheter var vid denna tid mindre än männens. De behövde följaktligen inte markera sina intressen gentemot varandra lika mycket, t. ex. genom tituleringen.

Men vad var då innebörden i att vara "finare", som chefens sekreterare på Astra? Det fanns både en *formell* och *informell* hierarkisering på arbetsplatserna. Hur förhöll de sig till varandra? Vilka regler följde den informella hierarkiseringen, synliggjord genom tituleringen? I minnena framgår tydligt att en viktig del av hur "fin" man är, hur högt man står i den informella hierarkin, är den fysiska närheten till chefen. Trots att chefens sekreterare löne- och arbetsmässigt står "under" andra tjänstemän markeras hennes ställning i den informella hierarkin med att hon inte kan tilltalas med du. Att stå nära chefen var något eftersträvänsvärt.

Inköpscheferna hade var sin manliga assistent som var ett par år äldre än vi kontorsflickor. Dom höll benhårt på sin prestige att vara "chefens närmaste man". Råkade man känna någon av dessa gossar tidigare, lät de oss förstå, att *du* kunde man säga privat, men inte på arbets-tid. (Turitz under 40-talet)

En hög tjänsteställning var naturligtvis ett tecken på att man var "fin", men definitivt inte det enda. Det var alltså mer komplicerat än så. Ålder var också något att ta hänsyn till vid hierarkiseringen.

För övrigt titulerade vi varandra med "fröken" och "herr" plus efternamn. Det dröjde många år innan de äldre damerna "lade bort titlarna" med oss yngre. Jag minns att det kändes så ovant med "du" att man gärna undvek det. Men alla var snälla och hyggliga. (Konsumkontor i slutet av 30-talet)

Ålder kunde kräva en aktning som delvis skar tvärs igenom tjänsteställning eller närhet till chefen, detsamma gällde utbildningsbakgrunden liksom eventuell kollegialitet.

Umgångston mellan likställda var "Du", men efter tre månader lade även "chargemannen" bort titlarna med mej efter handtryckning. Vi var medlemmar i samma fackförening, SIF.

Så var tonen när ålderskillnaden var stor eller vid skillnader i utbildningsbakgrund. (Ritkontor på varv vid slutet av 40-talet)

Medlemskap i samma fackförening skapade en kollegialitet som kunde bryta de generella formerna för hierarkiseringen.

Att vara "fin" hade alltså olika innebörd. Den informella hierarkiseringen utfördes genom en sammansmältning av många faktorer som skulle ordnas sinsemellan. Instrumentet för detta var att ha ett system av tituleringsmöjligheter att välja mellan.

Jag sade utan vidare Du till Pehrman, eftersom vi var nästan jämnåriga. Gentemot de övriga avgjorde deras status och graden av bekantskap. Det blev så här: Fredriksson; Bohman; Lindström; Herr Lundell; Herr Bolinder; Förvaltar Askesjö eller Förvaltarn; Forstmästaren. De i sin tur tilltalade mig med mitt efternamn eller "han". Undantaget var Bolinder, som sade Du, vilket jag ansåg som hedrande i betraktande av hans ställning. Vad beträffar chefen tilltalades han av alla med Disponenten, och han å sin sida sade Ni eller efternamnet. (Brukskontor på 30-talet)

Man kunde kombinera t. ex. förnamn, efternamn, herr och tjänstetitel utifrån bl. a. tjänsteställning, närhet till chefen, ålder, utbildningsbakgrund och kollegialitet. Pehrman, Fredriksson, Bohman och Lindström var alla bokhållare. Pehrman var dock jämnårig med meddelaren, vil-

ket resulterade i att just de kunde dua varandra. Herr Lundell och herr Bolinder var kassör resp. försäljningschef och på grund av dessa chefspositioner hade de ett herr framför efternamnet. Bolinder var dock yngre än de övriga, som var i 40-årsåldern, vilket förmodligen var skälet till att han sade du till meddelaren. Han var dessutom nyanställd. Förvaltar Askesjö var jordbruksförvaltare och äldre än de övriga på kontoret. Han titulerades med tjänstetiteln före efternamnet. Högsta chefen titulerades sedan enbart med tjänstetiteln. Skillnaderna i individernas sammantagna status markerades alltså i tituleringen med att man gick från enbart förnamn till enbart efternamn, därefter till herr och efternamn, titel och efternamn och slutligen till enbart titeln. Detta var uppenbarligen den gängse formen, även på andra arbetsplatser, för att uttrycka den formella och informella rangordningen de anställda emellan.

Du-reformen genomförs

I minnena framgår att denna form av strikt titulering upphör på 60-talet. Flera skriver om det.

Det finns ett förhållande, som blev observerat i och med att firman fick en ny kamrer på hösten 1965. Han kom från en annan del av landet och hade med sig nya idéer. Kanhända var det västkustens kynne och den konservativa läggningen som gjorde att tituleringen och tilltalsorden bland personalen var så att säga "gammalmodiga". Den nye kamrern införde metoder, som nu är så allmänt accepterade. (Byggnadsfirma)

Varför blev du ett generellt tilltalsord bland tjänstemän just vid denna tid? Ett "enkelt" svar är att det rör sig om en generell tidsanda som slår igenom. Följdfrågan blir då: vad är en generell tidsanda för någonting? Kan man söka förklaringar till den i enskilda företeelser

och i så fall vilka? Vad gäller du-reformen slår den igenom i stora delar av samhället vid denna tid. Den kan tolkas som ett utslag av en allmän demokratiseringstendens enligt socialdemokratisk ideologi. Men sådana ideologier har en materiell grund liksom det finns materiella och sociala skäl till att de slår igenom när de gör (det fanns t. ex. förespråkare för du-reformen redan på 30-talet).

Följer alltså tjänstemännen bara en allmän "våg", eller kan man söka förklaringar till tituleringsförändringen även i tjänstemannakårens egen utveckling? Jag tror att det är en kombination av de båda faktorerna. Tidsandan fanns där men tjänstemännens förändrade villkor förklarar varför reformen slog igenom så starkt som den gjorde, liksom sättet på vilket den slog igenom.

Antalet tjänstemän växte starkt efter kriget. Det skedde dessutom en "proletarisering" av tjänstemannakåren. Samtidigt som tjänstemännen organiserade sig fackligt och liksom arbetarna började teckna kollektivavtal (1964 fick statliga tjänstemän rätt att teckna kollektivavtal) kommer arbetarna "ikapp" i socialt hänseende, t. ex. genom 1954 års lag om allmän arbetstidsförkortning. Parallellt med denna utveckling har många tjänstemäns karriärmöjligheter ytterligare minskat. Mats Greiff visar i sin studie "De kontorsanställdas 'Goda avancemangsmöjligheter' – myt eller verklighet?" hur tjänstemännens avancemangsmöjligheter ändrat karaktär under de senaste 100 åren. Olika skikt av kontorsanställda har uppstått och till de högre skikten har man tillträde bara med lång utbildning (Greiff 1987).

En hypotes är då att ökad "proletarisering" och begränsade karriärmöjligheter

leder till ett minskat behov bland tjänstemännen att hierarkisera varandra, vilket grundlägger att du-reformen förmår slå igenom som den gör.

Men skiktningen och ett auktoritärt system finns dock kvar. I alla beskrivningar av du-reformen i minnena är det via chefens försorg den införs, som i det tidigare citatet om byggnadsfirman liksom för denna kassörska vid Sahlgrenska sjukhuset.

1970 kom vår nye professor. Han slängde alla titlar och införde du-reformen på hela kliniken. Ja må den leva!

Demokratiseringen av tituleringen genomfördes inte via krav från personalen eller efter fackliga strider, utan upplevdes av flera meddelare som ett beslut från chefens sida. Några uttryckte också att tituleringsreformen inte förändrade hierarkin i grunden.

Distansen till överordnade var minst på det sista företaget, men ej heller det faktum, att man säger du, innebär att man är jämställd. Chefen har ändå övertaget. (Sekreterare vid ett litet verkstadsföretag)

Nästan alla är dock positiva till reformen. Men bl. a. det faktum att den genomfördes uppifrån (t. ex. via Bror Rexed) och att tjänstemännen proletariserats och karriärmöjligheterna för en majoritet av dem i praktiken minskat, gör att man kan vända på problemet och i alla fall fråga sig — är hierarkin idag så fast att den inte längre behöver uttryckas med hjälp av tituleringen?

Chefens förlängda arm

Som redan konstaterats spelar chefens person en central roll för tjänstemännen. En typisk historia i minnena är följande.

Han hade en ansenlig stoffhydda, och den ena cigarren avlöste den andra i mungipan på det högröda ansiktet. När jag kom hem, kunde mamma alltid säga, om han

varit på besök. Då luktade mina kläder cigarrök. Disponenten brukade säga, att av frisk luft och brännvin hade ingen dött! För att få igenom en affär hade han ett medel som han benämnde att "vattna" vederbörande. Trots det nämnda gick samarbetet med disponenten mycket bra. (Kontorist på ett litet textiltrycksföretag på 1940-talet)

Denna typ av historia är vanligare i tjänstemannaminnena än i livsmedelsarbetarminnena. Är den typisk för tjänstemän i allmänhet, och i så fall — hur ser relationen chef-tjänsteman ut och vilken betydelse har den?

De förindustriella privata företagen, såsom bruksägare och köpmän, planerade och förvaltade huvudsakligen själva. Men med växande industrialisering ökade behovet av administration och bokföring. Det som tidigare gjordes av bruksägarna och köpmännen själva delegerades till underlydande. Arbetsgivaren skaffade sig en "förlängd arm", medarbetare som stod dem socialt och politiskt nära. Denna delegering gav upphov till definitionen att tjänstemän var personer som verkställde chefens beslut (se t. ex. Nordisk familjebok 1919). En nära relation till chefen var alltså inbyggd i vad som kan sägas vara specifikt för den tidiga tjänstemannen. Han var beroende av chefen och det på ett annat sätt än t. ex. livsmedelsarbetarna. Frågan är då hur detta beroende såg ut.

I minnena präglades arbetsmiljön av relationen till chefen, alltifrån doften på kontoret till hur arbetsuppgifterna skulle utföras. Det var chefens strängt personliga preferenser eller egenheter som bestämde hur saker och ting skulle vara. Besluten uppfattades i minnena mer som utslag av chefens personliga vanor och åsikter än som uttryck för principer och generella rutiner. I några av minnena får chefens personliga egenskaper fullstän-

digt dominera bilden av arbetsplatsen.

Hans tal var korthugget. Det bestod till en del av grymtningar och otåliga snörvlanden. Något erkännansamt eller berömmande ord kom sällan över hans läppar. Även då han avsåg att vara vänlig försvann gesten i hans buffliga och oangenäma sätt. Däremot var han utomordentligt klar och tydlig när det gällde att skälla och vara otrevlig ... Jag vet bara att där satt denne oborstade flåbuse och stormskällde om en bagatell, denne skrånande diktatorstyp, som inte höll sig för god att terrorisera en försvarslös sjuttonåring som bara gjorde sitt bästa för att hinna med sitt jobb. (Kontorspojke vid ett bruk på 1930-talet)

Detta exempel är extremt, men att chefens personliga egenskaper och hemförhållanden var centrala är tydligt i nästan alla tjänstemannaminnen. Frustrationer i arbetslivet, arbetets karaktär, arbetsplatsens organisering – allt får en tendens att personifieras i chefen som individ. Chefen kom att fungera som en nyckelsymbol för hela arbetssituationen.

Chefens symbolvärde orsakades naturligtvis av hans *formella* makt att styra de underlydande. Arbetsuppgifter, lönevillkor, semester m. m. var oftast beroende av hans personliga ställningstaganden. Men han hade också ett mer *informellt* inflytande över sina underlydande. Det är detta informella beroende jag framförallt skall behandla här.

Det mest extrema beroendet var när chefen förmådde påverka de underlydandes fritid. Vid bruken på 1930-talet kunde det vara nästan officiellt.

Förutom alla övriga sysslor ägnade sig Fritz Andersson med stor nit åt sin kallelse som sedernas väktare för tjänstemannakårens ungarlar ... Onykerhet och annat olämpligt beteende därutöver resulterade ofelbart i inkallelse till kamrern och en ordentlig utskällning jämte varning för vad som kunde hända vid en upprepning. Vi förvånades ständigt över den förgrenade underrättelse-tjänst, som tydligen stod till kamrerns förfogande. (Kontorist vid bruk på 1940-talet)

Denna mer eller mindre officiella övervakning av de underlydandes fritid blev

framöver mindre vanlig. Men chefens inflytande över ens liv kunde ändå vara påtagligt, som för denna tandteknikerelev på 1950-talet.

Min chef var en kvinna som kommit som flykting från Estland. Hon var mycket snäll mot mig, men också otroligt auktoritär i sin "uppfostran". Jag kände med min ryggmärg när jag klätt mig "fel" eller gjort något opassande på min fritid.

Chefens inflytande över tjänstemännen kunde också ske oavsiktligt.

Hans sätt att uttrycka sig smittade av sig på mitt i någon mån – tror jag – det var ändå många år jag dagligen skrev och läste hans "opus" eller hörde honom diktera. (Kontorsassistent vid kommunkontor på 1930-talet)

Ett förmodligen viktigare informellt beroende var att närheten till chefen kunde avgöra ens status på arbetsplatsen. Vi har redan sett hur sekreteraren på Astra på grund av sina täta kontakter med chefen inte kunde tilltalas med "du".

Hade man sedan en chef som var erkänt duktig eller allmänt känd kunde det bidra till att höja de underlydandes status i allmänhet. Att chefen var känd och uppskattad på andra företag och institutioner var något intressant för flera meddelare.

Chefens kanske viktigaste informella påverkan var hans makt att åstadkomma arbetsmotivation. Tjänstemännens eventuella skicklighet var inte alltid något "synligt". Att t. ex. brev skrevs snabbt och utan rättelser syntes inte på själva brevet. Detsamma gällde en mängd arbetsuppgifter där enskilda tjänstemän hade anledning att känna sig stolta. Deras skicklighet kunde synliggöras endast om någon upptäckte och berömde den, och denne någon skulle helst vara chefen. Om chefen lyfte fram tjänstemännens kompetens innebar det oftast en förnyad motivation för arbetet.

Ingenjör Hellner hade ju huvudansvaret och skrev på alla licenser. Det som gjorde, att det kändes lättare var att han satte stort värde på mitt arbete. Han sa' ofta: jag litat på fru Nilsson som på mig själv. När jag kom tillbaka från semestern brukade han alltid uttrycka sin belåtenhet att jag var tillbaka och arbetet kunde gå sin gilla gång. Uppmuntran betyder mycket. (Kontorist på veckotidning på 1940-talet)

Motsatsen gällde naturligtvis också, vilket framgår i en del av citaten: dålig uppskattning från chefen sänkte arbetsmotivationen. Ens ansträngningar och eventuella skicklighet blev aldrig synliggjord.

Chefens stora symbolvärde för de underlydande märks också i historierna om hur man lyckats lura eller överglänsa honom. Går det bra uppstår en känsla av frihet och egenvärde. I framförallt frågan om att få en kaffepaus gottar sig flera meddelare åt hur man lurat chefen.

Dåvarande bruksdisponenten, Wilhelm Haglund, var mycket hård i sina åtstramningsprojekt. Kaffedrickning, t. ex., fick endast förekomma på förmiddagarna och då förutsatt att var och en satt vid sin egen arbetsplats. Att ta en paus och gå in till kollegan i nästa rum var helt enkelt förbjudet. Jag minns att vi gömde våra kaffekoppar i skrivbordslådorna ifall den högste själv skulle komma på besök. Det fick på inga villkor lukta kaffe när han kom. På en avdelning bars kaffekannan runt i en väl isolerad låda för att det inte skulle lukta kaffe. (Telefonist vid järnverk på 1950-talet)

På andra arbetsplatser dracks kaffet i städskrubben eller på damtoaletten — dit kunde ju den manliga chefen inte gå och kontrollera!

Men det fanns en gräns för hur mycket chefen skulle kunna luras utan att han tappade i anseende. I de flesta minnena respekteras chefens fackmässiga kunskaper och auktoritet, men i de fall man finner chefens kunskaper sämre är detta mycket anmärkningsvärt.

... nu gjorde jag en förbluffande upptäckt. Jag skulle varje morgon lämna in den ankommande posten till dispen. Han ögnade igenom den och behöll en del för sig

själv. Bland breven fanns många på engelska. En dag kom ett sådant, som han studerade en lång stund, varefter han räckte det till mig och sa:

— Vad står det här?

Jag tittade förvånad på chefen och sedan på brevet och så översatte jag det speciella stycket som han pekade på. Han grymtade och lade brevet åt sidan. Så förhöll det sig alltså: Chefen för ett företag med viktiga exportaffärer kunde inte engelska! Han var hänvisad till springpojken och övriga för att klara sin befattning. (Kontorspojke vid bruk på 1930-talet)

I beroendeförhållandet mellan chefen och tjänstemännen ingick att chefen måste äga de fackmässiga kunskaper som förväntades av honom. Att han hade egenheter, som att lukta illa, kunde till nöds accepteras, men inte kunskapsmässiga brister. En norm var att han måste ha större fackkunskaper, åtminstone sammantaget, än de underlydande. Hade han inte det vacklade hela grundvalen för varför han var chef, och den hierarki tjänstemännen befann sig i och hade accepterat började upplösas. Chefens bristande kunskaper kunde dessutom bidra till att sänka de underlydandes status gentemot andra företag och institutioner.

Dessa minnen behandlar huvudsakligen 1930–50-talen. Någon delegerings-teori om att tjänstemän var chefens speciella förlängda arm var inte aktuell för meddelarna. Den utgjorde heller inte någon officiell definitionsgrund för vilka som skulle räknas som tjänstemän. Men vid läsningen av minnena är det uppenbart att förhållandet chef—underlydande fortfarande är centralt, mera centralt för tjänstemän än för arbetare. Tjänstemännen upplever att ett starkt beroendeförhållande till chefen finns kvar. Det är ett beroende som förmår styra arbetet på både ett formellt och ett informellt sätt. Bortsett från chefens rätt att anställa och avskeda osv. kunde han i hög grad styra

arbetsmiljön. Han kunde avgöra de underställdas status och framförallt kunde hans uppskattning utgöra själva motivationen för arbetet.

Gäller då samma beroendeförhållande idag? Har den strukturella utveckling som tjänstemannakåren genomgått från 1960-talet påverkat relationen till chefen? Du-reformen är ju ett yttre uttryck för en ny sorts relation, men motsvaras den av en reell förändring i beroendet? Det är möjligt att dagens intensifierade intresse för ledarskap och ledarroller kan ses i skenet av denna utveckling. En av de frågor man kan ställa är om de oklarare yttre formerna för hierarkin på många arbetsplatser nödvändiggör en precisering av chefens roll? Har vi på nytt fått en ideologi om att vi behöver starka och auktoritära chefer – till vilka tjänstemännen kan fungera som en förlängd arm?

Minnena som källa

Har man då inte andra sätt att markera sitt läge i hierarkin på än tituleringen? Är chefens roll för tjänstemännen verkligen så central som den framstår i minnena? Med dessa frågor kommer vi in på olika metodiska problem med minnesmaterial, bl. a. om det utrymme "tituleringen" och "chefen" fått i minnesuppteckningarna motsvarar den plats de hade i verkligheten. Var de lika betydelsefulla när de upplevdes av meddelarna som det verkar när man läser minnena?

Den första frågan är då: har det skett en *styrning*, t. ex. att meddelaren trott att adressaten (Nordiska museet) skulle vara mer intresserad av tituleringen och chefen än andra förhållanden i meddelarens liv? Jag kan först konstatera att de inte

direkt styrts av frågelistan att skriva om tituleringen. Vidare: fanns då inte andra statusmarkeringar på arbetsplatserna? Naturligtvis, men de framkommer mer antydningssvis i tjänstemannaminna.

Här fick jag sköta månadsboksluten bl. a. Fick eget rum med matta. Det var bevis på status. (Stadsfogdekontor i slutet av 40-talet)

Möjligheten att ta lunch var en annan statusmarkering som beskrivs i flera av minnena.

Cheferna på den tiden ansåg sig ha rätt att ta vissa fördelar. De högsta cheferna höll således en hel timmes lunch. De åkte då hem och fick bilskjuts till och från hemmet ... Vi hade två lunchrum. Det var en dörr emellan dem men det rådde ingen tvekan om i vilket man skulle sitta. Högre tjänstemän för sig och lägre för sig.

Tituleringen är dock ett mer frekvent tema som också beskrivs med mer engagemang. Det *kan* ha varit så att det haft motsvarande betydelse gentemot andra statusmarkeringar när det begav sig.

Vad gäller temat om chefens roll tar frågelistan upp "förhållandet till överordnade". En styrning att berätta om chefen kan alltså ha skett. Det kan dock sägas att *samma* fråga ställdes till livsmedelsarbetarna, som alltså inte skrev lika mycket om förhållandet till sina överordnade.

En annan möjlighet är att själva *berättelseformen* bidragit till vissa temans frekvens i minnena. Vid analysen av minnena är det nödvändigt att ta hänsyn till berättelseformen. Vad gäller tituleringen är denna sekreterares uppgifter intressanta:

Det känns konstigt att idag, 1986, då det är självklart att Dua alla från styrelsens ordförande, via företagsläkaren och kunderna till yngsta lilla pryan att tänka sig att det inte alls var så värst länge sedan det gällde alldeles speciella regler för tilltal och titulering ... som ett kuriosum vill jag nämna att när jag slutade på Becker efter 15 år och vid 35 års ålder fanns det *en* chefsperson kvar där, som av princip inte var Du med *kvinnliga* underställda.

Det tidigare sättet att titulera varandra känns "konstigt" och som ett "kuriösitet". Tituleringen har förändrats så snabbt och blivit så allmänt accepterad att dåtidens förhållande känns som något märkligt och anekdotiskt. Det gäller inte i samma utsträckning för t. ex. tjänsterummens utseende på arbetsplatserna. Värderingen av dåtidens titulering som något helt passé är också tydligt och allmänt delad och därmed lätt att relatera. Jag vet att du vet att jag vet att detta sätt att titulera varandra på är konstigt, föråldrat, ja t. o. m. skrattretande. Det är därför lätt att göra lite lustiga "historier" av dåtidens tituleringsätt, vilket bidrar till att det känns spännande att skriva om detta tema i minnena. På bl. a. detta sätt präglas alla minnen inte bara av de historiska förhållandena som skildras utan också av förhållandena vid skrivtillfället.

Att från ett nutida perspektiv skapa väl uppbyggda historier om chefen kan bli aktuellt om han t. ex. blivit en känd person. Då förvandlas gårdagens händelse till något extra spännande att berätta idag.

En annan historia. En dag kommer en ung man – "iförd" en lång pipa – in på avdelningen. Han drar ut en och annan låda ur kartoteket, tittar på en del materialkort, varefter han – med en fot uppe på ett av skrivbordet – "föreläser" om vikten av att vi för in noteringarna riktigt, sätter ut inte bara dags datum utan även årtal etc. etc. Nästa förmiddag ute i herrummet – man fick ju inte röka inne på kontoret – vågade jag mig till att fråga vem den där länge mannen var, som varit inne på avdelningen dagen innan, och fick till svar; "Det var vår nye VD Gunnar Engellau". (Bokförfare vid Svenska Flygmotor AB på 1940-talet)

Berättartekniken understryker här det spännande. Meddelaren kallar det själv för en historia, bygger upp en viss förväntan för att i styckets absoluta slut avslöja vem det handlade om.

Frågan om berättartekniken leder fram till ytterligare en aspekt i analysen av minnesmaterial. Vilken tid är det egentligen minnena speglar? Den tid meddelarna skriver om, eller den tid *då meddelarna skriver*. Vi kan alltså analysera minnena på två tidsplan. Sekreterarens uppgifter kan analyseras som en berättelse om hur man hierarkiserade varandra på *1940-talet*. Men de kan också analyseras som en utsaga om hur självklart det upplevs *idag* att man inte skall titulera varandra på arbetsplatserna. Det har snabbt integrerats som något odiskutabelt och "naturligt".

I stort sett alla texter kan analyseras från båda dessa två tidsperspektiv. Här ytterligare ett exempel.

När det gäller personliga relationer på arbetsplatsen har stora förändringar skett. I måleriföretaget där jag arbetade 1947–55 var tituleringen allmän och man lade inte ofta bort titlarna. På AB Scania-Vabis luckrades formerna upp genom titelbortläggningen upp till överingenjörers rang ungefär. På de arbetsplatser jag varit efter 1965 har titulering inte alls förekommit ... I början av 70-talet blev det plötsligt fullt att använda titlar, att rangordna på arbetsplatsen och att precisera befälsrätt. Man kallades t. ex. samordnare i stället för gruppchef. Däremot blev det inflation i möten och sammanträden i större eller mindre grupper – medinflytande. (Högre tjänsteman vid Statens hantverksinstitut)

Detta är ett av de få exemplen på en meddelare som uttrycker någon tveksamhet inför du-reformen. Denna text kan alltså tolkas som både en berättelse om tituleringen under efterkrigstiden och en utsaga om *chefstjänstemannens* tveksamhet inför utvecklingen i ett 80-talsperspektiv – du-reformen är ett sätt att göra den befintliga befälsrätten oprecis.

I den metodologiska diskussionen om minnena har de mest behandlats som berättelser. De har ofta uppfattats som en räckta historiska uppgifter, vilka antingen är sanna eller falska. Men åsikten har

också framförts att det inte främst är uppgifterna i sig som är viktiga, utan varför just dessa uppgifter och inte andra har aktualiserats av meddelaren, liksom hur de därvid behandlats.

Jan Vansina använder uppdelningen "Intentional and unintentional testimonies" (Vansina 1969: 48). I realiteten blir forskarens förhållningssätt en kombination av dessa perspektiv. Daniel Bertaux och Isabelle Bertaux-Wiame visar hur informanter i sina levnadsberättelser kan tilldela det nedskrivna innebörder som pekar på situationen vid skrivtillfället. Även en berättelse om "dået" kommer till i ett "nu" och relaterar till detta "nu" (Nilsson 1984: 81). Den högre tjänstemannens berättelse om att det i början av 70-talet var "fult" att använda titlar är kanske påverkad av att han i sin *nuvarande* chefsposition ser på titelbortläggningen med viss skepsis.

Forskaren måste alltid ta hänsyn till skrivtillfället i analysen av de historiska uppgifterna. Samtidigt som det bör fastslås att minnena kan användas till analys i de *båda* tidsplanen. Det går att (man bör) växla mellan att se minnena som berättelser och utsagor.

Jag vill också peka på möjligheten av att leta efter teman i minnena, dvs. ta

fasta på förhållanden som är centrala för meddelarna själva. Att de är centrala framgår bl. a. i hur ofta vissa förhållanden beskrivs, men också i *hur* de beskrivs. En av de stora poängerna med minnena är just att de möjliggör en analys av meddelarnas *egna* värderingar av vad som är viktigt att berätta om. Tar man fasta på det blir dessa levnadsberättelser en ovärderlig källa för vår kunskap om mänskors liv och arbete – en källa som mycket väl kan stå på egna ben och utgöra den huvudsakliga grundvalen för forskningsuppgifter.

Litteratur

- Bohman, Stefan: The People's Story. On the Collection and Analysis of Autobiographical Materials. Methodological Questions no. 3 utg. av Nordiska museet. Stockholm 1986.
- Bull, Edvard: Arbeidermiljø under det industrielle gjenombrudd. Oslo 1972.
- Greiff, Mats: De kontorsanställdas "Goda avancemangsmöjligheter" – myt eller verklighet?. Ur FOU-Nytt nr 1, 1987.
- Mitt liv och arbete. Kommunal- och industrianställda tjänstemäns minnen. Red. Stefan Bohman. Stockholm 1987.
- Nilsson, Bo G.: Hur kan man studera Nordiska museets arbetarminnen? Ur Doktorandbulletinen, Institutet för folklivsforskning vid Stockholms universitet. Nr 30, november 1984.
- Vansina, Jan: Oral Tradition. A Study in Historical Methodology. London 1969.

Summary

How should Mr. Bolinder be addressed?

The collection of workers' reminiscences by Nordiska museet continues, the latest being the collection of information from salaried employees, clerks, and civil servants. The question is how this type of material should be analyzed. One method is to seek questions that are central to the informants themselves, for example, in the form of regularly recurring themes in the accounts. Two such themes in the material gathered from salaried employees are the forms of address they used for one another and their relationship to the boss.

The form of address was one of the most effective ways of creating a hierarchy among salaried employees. By this means both the formal and the informal hierarchy at the place of employment could be combined. The informal factors which were important for status were proximity to the boss, age, education, and perhaps, comradeship (for example, membership in the same union). Distinctions were made in the collective status of individuals by means of the form of address, which progressed from the use of only the given name to the use of the family name by itself, thereafter to Mr. and the family name, the title and the family name, and, finally, the title alone.

In the 1960's the *du* reform (the common usage of the informal form of the personal pronoun, you) was carried out. The question is whether this change should be analyzed as part of the general current within society or if the causes of the reform may also be sought in the specific development of the ranks of the salaried employees. One hypothesis is that increased proletarianization and the limited career opportunities for salaried employees led to

a decreased need for placing one another in a hierarchy, which laid the groundwork for the manner in which the *du* reform made its breakthrough.

The relationship to the boss is a central theme in the reminiscences of salaried employees. The boss functioned as the key symbol for the entire work situation. The symbolic value was determined by his formal power and his informal influence over his subordinates. That value could find its expression in his power to control the working milieu, his influence on dress and style, his potential for determining a salaried employee's status, and his ability to create the motivation for work.

Were these themes as important when they were experienced by the informants as they appear to be when the reminiscences are read? Have the replies been directed in some way, perhaps by the questionnaire? Even the form in which the story was told may have played an important role? Information on titles was easily expressed in the form of amusing anecdotes which were rewarding to relate. The question also arises as to which chronological context the records should be analyzed in, the time *about which the informants are writing* or the time *when the informants were writing*. The analysis should alternate between these two levels in time. The information is important in its own right, as well as the reasons why this information, and not other, was chosen by the informant. One of the major points with the reminiscences is that they make possible an analysis of the informants' own evaluations of what information was important to relate.

(Translation: Marie Clark Nelson)

Vill du komplettera din Rig-serie?

Äldre årgångar eller enstaka häften
kan beställas till låga priser.

Ring eller skriv till

Rigs expedition

Nordiska museet, 115 21 Stockholm
tel 08/22 41 20

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Om Klasskamrater

Ett genmäle av Mats Lindqvist

Billy Ehn har som han säger lusläst min avhandling och även om slutomdömet är positivt: "den är intressant, lärorik och nydanande" (Rig 1987: 3: 85), tycker jag att hans kritik på en del viktiga punkter skjuter över eller förbi målet. Han har rätt i att jag kunde ha varit tydligare när det gäller inplaceringen av "Klasskamrater" i den etnologiska arbetarkulturforskningen. Likaså är det uppenbart att jag borde ha ägnat mer utrymme åt de metod- och källkritiska problem som är förknippade med intervju- och protokollsmaterial. Metoddiskussionen är viktig, inte minst därför att den aktualiserar och förtydligar vetenskapsteoretiska motsättningar inom etnologin. Möjligen kan man undra om en avhandling är det rätta forumet för en så omfattande och för ämnet central diskussion. Risker finns att den inskränks till några kortfattade "brasklappar" i inledningen.

Samtidigt är det mycket i Billy Ehns recension som jag har svårare att ta till mig. Jag tror att anledningen till att han och jag talar förbi varandra är att det handlar om ett möte mellan två ganska olikartade vetenskapssyner. Benämningarna varierar, låt oss kalla dem en mer renodlad fenomenologisk gentemot en dialektisk-materialistisk ståndpunkt. Här bör inskjutas att den dialektiska materialismen i Kosiks tappning redan innehåller en sorts fenomenologi. Det är med andra ord snarare han, inte jag, som svarar för brobygget på den teoretiska nivån. Kanske ska det tilläggas att Kosik å andra sidan menar att den subjektiva dimensionen egentligen alltid har funnits i Marx skrifter, om än föga uppmärksammas. Det är den som Kosik så övertygande och med en sådan elegans återuppväcker i "Det konkratas dialektik" (1978).

Bortsett från en del smärre fel som förekommer i varje vetenskapligt alster, vill jag påstå att de "brister" Ehn urskiljer hade varit färre om han

mer bemödat sig om att sätta sig in i det teoretiska perspektivet. Men teorin avfärdas som påklistrad. Han skriver svepande om att analysen av klassmedvetandet i Svedala säkert hade klarat sig utan Thompsons, Kosiks och Sartres begreppsapparat (82). Andå skriver han i det sista stycket i uppskattande ordalag om att boken bör "ses i kontrast till sådana studier som behandlar arbetares klassmedvetande mer ensidigt och abstrakt. Klasskamrater är, . . . , en skarp invändning mot forskning som reducerar historien till ett logiskt spel mellan opersonliga krafter och människorna till enbart passiva brickor" (85–86). Omdömet är kort men talande. De som är insatta i Thompsons, Kosiks och Sartres tankegångar skulle nog tycka att det verkar som om jag har lyckats ganska väl i min *tillämpning* av deras synsätt.

Under rubriken "Från splittring till gemenskap" (!?) citerar Ehn avhandlingens syfte som lyder "att studera den kulturella process som har lönearbetet inom kapitalistisk produktion (ska vara: industriproduktion) som utgångspunkt" (80). Och fortsätter med kommentaren: "Alltså: Hur blev arbetarna klassmedvetna? Hur omvandlades den beskrivna splittringen till enighet?" (80). Nej, här är Ehn på fel spår. Annorlunda uttryckt så står det i syftet att jag är intresserad av att studera den eller de praxisformer som utvecklades i samband med att en kapitalistisk industriproduktion uppstod. Det första felslutet leder vidare till nästa, att "Klasskamrater" är en typisk fråntill-avhandling, en klassificering som också svarar mot rubriken på avsnittet. Han skriver lite raljant att det här är en genre som lätt ger intryck av att samhällsförändringar går på räls. Men så byter han plötsligt ståndpunkt och skriver: "Lindqvist är dock på sin vakt mot en sådan felsyn och betonar tvärtom skeendets komplexitet" (81). Det här

är motsägelsefullt. Han avslutar också diskussionen med att framhålla att "Från-till-perspektivet blir ett både-och: både splittring och gemenskap, både svek och solidaritet, både egoism och klassmedvetenhet" (81). Här blir det överdrivet komplicerat. Varför inte redan från början slå fast att det här är *inte* en traditionell från-till-avhandling? Varför överhuvudtaget leda in diskussionen i de här banorna? Det visar ju sig att den underförstådda "bristen" i själva verket var en poäng.

Ehn påstår ofta att "Klasskamrater" är en studie av klassmedvetande. Det borde ha framgått att med praxis avses något mer än medvetandet, att min studie är ett försök att genom de fragmentariska uppgifter som finns tillgängliga återskapa en *konkret totalitet*, dvs. fånga en totalitet i rörelse, som inbegriper dialektiken mellan människa och samhällelig verklighet. Medvetandet är med andra ord blott ett moment i den process som jag försöker skildra.

Nu är dock Billy Ehn skeptisk vad beträffar möjligheterna att rekonstruera en verklighet så som den tedde sig utifrån den enskilde arbetarens perspektiv. Han sätter föga tilltro till fackföreringsprotokoll som källa för att frilägga erfarenheter, känslor och föreställningar. Det kan knappast bli annat "än i bästa fall välgrundade och känsliga gissningar" (82), menar han.

Jag medger gärna att "Klasskamrater" är ett ganska djävult projekt. Självfallet gör jag inte anspråk på mer än att leverera min tolkning. Den avgörande frågan är dock om den här lite djärva, historiskt inriktade forskningen överhuvudtaget är önskvärd. Billy Ehn verkar tveksam på den punkten. För hur kan jag någonsin *veta* vad arbetare tänkte och kände för ett sekel sedan genom att utgå från tillrättalagda källor som fackföreringsprotokoll och människors minnen (82)? Med den inställningen är det väl tvivelaktigt om recensenten hade önskat att t. ex. en publikation som "Den kultiverade människan" (1979) någonsin hade satts på pränt. Frykman/Löfgren gjorde nämligen ett försök att med hjälp av bl. a. en så tillrättalagd källa som memoarer frilägga ett kollektivt medvetande som tog form någon gång runt sekelskiftet. Men hur kan författarna *veta* att borgerskapet verkligen tänkte i de kategorier som de påstår?

Till skillnad från Ehn är jag inte beredd – trots svårigheterna – att ge upp försöken att rekonstruera tankevärldar och känslor i det förflutna. Inte för att jag inte sett tillräckligt "analytiskt och

problematiserande på" mitt "begränsade material" (82) utan för att min verklighetsuppfattning är en annan. Jag menar nämligen att i grund och botten är detta ett filosofiskt tvisteämne. Symptomatiskt för den fenomenologiska ståndpunkten är t. ex. Ehns kategoriska uttalande om protokollens källvärde: "De hundraåriga protokollen, i och för sig en etnologisk guldgruva, berättar föga om arbetarnas tanke- och känsloliv. Det är svårt nog att veta vad samtida människor tänker" (82). Enligt min mening är Ehn allt för pessimistisk. För hur kan han å andra sidan *veta* att protokollen inte säger en hel del om vad en arbetare tänkte och kände vid den tiden? Det var trots allt individer som förde pennan. Huruvida människors berättelser återger något om vad de en gång *verkligt* tänkte och kände eller om hägkomsterna måste ses som rätt och slätt efterkonstruktioner är en kontrovers som knappast kan sägas vara avslutad och som jag antar likaledes ändrar i en fråga om verklighetsuppfattning. Ehn *tror* att minnen säger mer om nuet än det förflutna, medan jag visst inte förnekar tillrättalägganden men är samtidigt inte beredd att helt avskrika berättarens möjlighet att ge uttryck för tidigare omfattade föreställningar och intentioner. Jag tillerkänner henne med andra ord förmågan till självreflektion och distansering. Detta ligger i linje med det dialektisk-materialistiska perspektivet. Här dras inte den skarpa gräns mellan subjekt och objekt som inom fenomenologin. Objektet, i vid mening den samhälleliga verklighet som är en konsekvens av och element i praxis, kan fattas och förklaras eftersom den är ett resultat av subjektets praktiska verksamhet. Jag är av den anledningen inte benägen att som fenomenologen tenderar att göra: sätta gränsen för vårt vetande vid den egna subjektiviteten.

Fackföreringsprotokollen är således inte blott en *produkt* av kulturen, utan *kultur* i den meningen att de är genomsyrade av subjektiviteten. Detta blir inte mindre sant därför att protokollen är "officiella och strategiska" (82). Det är bl. a. just dessa egenskaper som representerar det subjektiva momentet i det här fallet. De hade med andra ord aldrig existerat om det inte funnits bestämda känslor och intentioner i bakgrunden. Den *praxis* som intresserar mig är alltså den enhet mellan subjekt och objekt som manifesteras i protokollen, dvs. den subjektivitet som kommer till uttryck i både form och innehåll.

Det är dock lite besynnerligt att Ehn efter att ha uttalat sin skepsis kritiserar mig för att inte ha

borrat djupare (!) i protokollet: "Vad betyder det styltade språket och hur lärde sig arbetarna att skriva så?" (82). Det låter som en spännande forskningsuppgift men jag begriper inte, mot bakgrund av den anförda kritiken, hur Ehn menar att jag skulle gå till väga. För hur kan jag *veta* vad det styltade språket betydde och hur arbetarna lärde sig detta för 100 år sedan? Kan det bli annat än i bästa fall välgrundade gissningar?

Billy Ehn är irriterad över mitt sätt att använda *kulturbegreppet*. "Kultur" har ju blivit etnologins varubeteckning framför andra och jag tillstår gärna att det har slunkit in i sammanhang där det inte borde ha förekommit. Detta har gjort den egentliga innebörden oklar. Jag får trösta mig med att jag är i gott sällskap. Jag blir nämligen lite fundersam när Ehn själv på sidan 82, andra spalten, fjärde stycket uppifrån, skriver: "Med tanke på hur magra källorna är från den här tiden - ..." (min kursivering). Eftersom jag själv aldrig sagt mig studera "kultur och medvetande" så måste det vara recensentens egen uppdelning. Jag vill dock inte dra några vittgående slutsatser av den lite oklara formuleringen.

Men Ehn gör "bristen" större än vad den är och jag tror det sammanhänger med hans oförmåga att förstå praxisperspektivet. Om han hade ordentligt begrundat vad som står fr. o. m. andra stycket på s. 23 i avhandlingen och som inleds med: "Praxisbegreppet ligger nära den i föreliggande arbete ofta förekommande termen kulturbygge", så hade han kanske blivit mindre irriterad under den fortsatta läsningen. Med risk för att bli tjugitig: kultur kan i princip bytas ut mot praxis. Arbetarkultur, gjutarkultur osv. kan alltså läsas som arbetarpraxis, gjutarpraxis osv. Jag talar alltså om ett specifikt sätt för *arbetare* generellt att möta tillvaron, ett specifikt sätt för *gjutare* osv. För att accentuera och ständigt hålla vid liv det dynamiska i "mitt" kulturbegrepp talas om kulturbygge, kultur som process och kulturell formering.

Om ett besvärligt kulturbegrepp kan ersättas av praxis, varför då överhuvudtaget använda det? Den frågan är berättigad. Ehns missförstånd är goda exempel på hur illa kulturbegreppet verkar passa samman med ett dialektiskt synsätt. Ta t. ex. följande kommentar: "Trots att Lindqvist betonar föränderlighet och dialektik, beskriver han statiska tillstånd som 'gjutarkulturen' och 'en kultur med lönearbetarfareheten som utgångspunkt'" (83). Byt ut "kultur" mot "praxis" så blir det genast

tydligt att jag alls icke beskriver några statiska tillstånd. Kanske har jag varit alltför optimistisk när det gäller möjligheten att ge ett begrepp som är så behäftat med betydelse som gemenskap, ordning och stabilitet en mer dynamisk och oharmonisk mening.

Billy Ehn kritiserar också min diskussion kring *klass*. Han menar bl. a. att den "splittrade underklassen" beskrivs mer övertygande än den "enade och medvetna arbetarklassen". Man får inget svar på hur "övergången från splittring till klassmedvetande" (83) gick till. Det är otillräckligt att hänvisa till *lönearbetarfareheten*, påpekar han. Så möter vi alltså åter Ehns från-till-föreställning och den här gången leder den på något mystiskt sätt över till att han talar om för *mig* att lönearbetarfareheten minsann kunde vara så mycket: enighet och splittring, underkastelse och kamp osv. Men det är ju detta komplex av motsärande känslor och yttringar som hela min avhandling handlar om att beskriva och analysera!

Jag kunde kanske ha varit tydligare när det gäller på vilket sätt erfarenheterna gav underlag för en *klasskänsla*. Jag avser de gemensamma upplevelser som återfinns såväl i protokollet som i äldre arbetares minnen, av att vara exploaterad, omyndigförklarad och orättfärdigt behandlad, känslor som man kunde identifiera och dela med andra lönearbetare, oavsett yrkestillhörighet. Det är denna känsla av gemensam klasstillhörighet, vilken kom till uttryck i samfällt agerande, som paradoxalt nog formeras nästan parallellt med yrkesprotektionistiska tendenser. Paradoxen ses dock som logisk mot bakgrund av de motsägelser som det ekonomiska systemet, dvs. det kapitalistiska, ger underlag för. Jag menar att en stor del av avhandlingen upptas av att försöka penetrera den bakomliggande logiken till de - som synes - motverkande tendenserna. Men Billy Ehn hänger upp sig på några sammanfattande meningar istället för att se till helheten och anklagar mig för att överge aktörsperspektivet och hemfalla åt "ekonomisk reduktionism" och "pamflettspråk" (84). Eftersom min studie syftar till att vara någonting mer än en beskrivning av verkligheten sedd genom arbetarnas ögon så är det ju självfallet att "aktörsperspektivet" i den meningen ibland måste överges. Det är bl. a. det som gör den här studien till mer materialistisk än fenomenologisk.

Billy Ehn tycker vidare att jag trillar i den teleologiska tankefällan, dvs. att jag i mina förklaringar utgår från det jag redan vet ska hända. Så här

underbyggs den slutsatsen: "Arbetarna tillskrivs mål som de *troligen* inte hade" (84, min kursivering). Eftersom han nu uppenbarligen inte vet att arbetarna *inte* hade de tillskrivna målen, hur kan han då veta att jag överhuvudtaget trillar i den där tankefällan? Är det inte så att han själv hamnar i den när han senare kritiserar mig för att bara ha tagit hänsyn till "vinnarnas" bygge? Den kritiken baseras på en historisk kunskap om vilket bygge som så småningom steg segrande ur striden. Det är den kunskapen som är grunden för åtskillnaden mellan "vinnare" och "förlorare". Varför var det då just denna riktning som drog det längsta strået? Det är ju så att vi knappast kan bortse från nuet när vi ställer frågor till det förflutna. För att travestera recensenten: För att det som vi nu vet ägde rum ska ske *måste* folk ha betett sig på ett visst sätt. Eftersom jag utgår ifrån en verklighetsuppfattning som ser människan som historiens subjekt blir det också konsekvent att se utvecklingen som ett resultat av specifika mänskliga initiativ och handlingar.

Man kan notera att Ehn genomgående har svårt att acceptera möjligheten att arbetarna skulle vara medvetna, aktiva och målinriktade, kort sagt: att de *visste* att de var i färd med att försöka förbättra sina villkor i kamp mot en kapitalägande borgarklass. Den här tveksamma inställningen mot medvetna subjekt finner jag typisk för det fenomenologiska synsättet: människan famlar omkring i en kaotisk och främmande värld, i en verklighet som de aldrig kan nå någon "sann" kunskap om, än mindre förändra. Människor är inte engagerade i samhällsliga förändringsprocesser, de är på sin höjd observanter av skeendet.

Mitt synsätt är annorlunda, däri har Ehn rätt. Men jag vill påstå att han har fel när han hävdar att jag *heroiserar* arbetarna. När han skriver: "Hur arbetarna än betar sig gör de rätt" (84) tycks han tillskriva mig en rationalistisk människosyn. Oavsett det för mig mycket betänkliga i att tala om arbetarnas agerande i termer av rätt och fel blir påståendet en aning underligt med tanke på vad som sägs strax innan. Då prisar han min blick för det motsägelsefulla i arbetarkulturen, att solidariteten hade sina gränser vilket kom till uttryck i de respektabla arbetarfamiljernas avståndstagande från de proletära. Han kunde ha tillagt hierarkiseringen, gjutarnas behandling av hantlangarna, konformismen, förföljelserna av avvikarna, den ofrentliga avbönen m. m., kort sagt: företeelser som kraftigt nyanserar bilden av arbetarna som heroer som alltid gör rätt.

Det handlar inte om att bedöma vad som var rätt eller fel. Kosiks människa kan bäst karakteriseras som ett "prövande" subjekt, som försöker lösa de problem hon ställs inför, men som genom sitt och andras agerande ständigt ställs inför nya, oförutsedda problem och konflikter, som hon åter tvingas till att försöka överskrida. Arbetarna valde med andra ord inte den "rätta" bland flera alternativa strategier men de gjorde något och det är detta "något" som jag inte har bedömt i termer av rätt eller fel utan försökt förstå och förklara mot bakgrund av deras situation.

Ehn tycker att "heroiseringen" leder till "lustiga överdrifter" som när jag t. ex. talar om arbetarnas bojkott av handelsmännen som tillfällen när de kunde omdefiniera spelreglerna och tvinga klassfienden på reträtt (85). Det kan tyckas vara stora ord men de ligger i linje med den historiesyn jag företräder, vilken tillmåter de – till synes – ganska triviala, små vardagliga händelserna en större betydelse i den samhällsliga och historiska utvecklingen. Jag menar med andra ord att det var vardagliga "klasskamper" av den här karaktären som i grund och botten utgjorde det som i efterhand har beskrivits som en enhetlig, riksomfattande kamp. Ehns uppfattning om Svedalaarbetarnas handelsbojkotter som oväsentliga i ett vidare perspektiv är därför ett bra exempel på den traditionella historiesyn som jag vänder mig emot.

Den sista "bristen" har med förborgerligande att göra. Här blir jag inte riktigt klar över vad Ehn egentligen kritiserar. Ställer han sig helt avvisande till tanken att arbetarnas imitation av borgerliga kulturelement mer kan ha handlat om inkorporering och ombildning än om övertagande? Det är annars en idé som recensenten förfäktar livligt tillsammans med Orvar Löfgren i boken "Kulturanalys" (1982: 79). Eller menar Ehn att man bara kan tala om en påverkan i den ena riktningen, om ett förborgerligande i traditionell mening? I så fall undrar jag på vilket sätt den tolkningen är mindre "bristfällig" än min, som utgår från att påverkan sker i båda riktningarna (se s. 147).

Ehn ifrågasätter min fenomenologiska ambition, att se klasskampen ur arbetarnas synvinkel, genom att undra (tvivla på) "a) om dessa (arbetarna) verkligen var *medvetna* om att de bekämpade borgarna genom att apa efter dem, och b) om detta slags förborgerligande i praktiken *fungerade som ett vapen*. Försvagades borgerlighetens maktställning genom att arbetarna tillägnade sig vissa av dess vanor och regler?" (85). När blev *medvetenhet* ett

nödvändigt kriterium för att analysen ska betecknas som fenomenologisk och vad har frågan om vapnets effektivitet med det fenomenologiska perspektivet att göra? Bortsett från detta, vill jag påstå att arbetarna i viss mening *var medvetna* om att de genom att vara skötsamma, nyktra och disciplinerade kunde utmana borgerskapet. Att detta slags förborgerligande fungerade som ett vapen säger emellertid inget om dess effektivitet. Användningen av ett visst vapen leder inte automatiskt till segrar. Jag visar ju också – vilket Ehn framhåller – att skötsamheten var ett tveeggat sådant. Det slog tillbaka genom att man s. a. s. tvingades spela spelet på den härskande klassens villkor, vilket innebar ett bejakande av det produk-

tionssystem som samtidigt degraderade dem till lönearbetare.

Paradoxer av den här karaktären exemplifierar de villkor varunder arbetarkulturen utvecklades: i spänningsfältet mellan egna, motstridiga erfarenheter och en dominant kultur, under både motstånd och dominans.

Jag har i det här genmälet haft invändningar mot många av Billy Ehns synpunkter på min avhandling. Hans föredömligt noggranna och utförliga granskning har krävt ett uttömmande genmäle. Det utförliga svaret beror också på att jag menar att det här handlar om principiella motsättningar i vetenskapssyn som motiverar diskussion.

Replik av Billy Ehn

Fortfarande är det oklart hur Mats Lindqvist kan veta vad arbetarna i Svedala tänkte och kände för hundra år sedan. Visst är sådan forskning ”önskvärd”, men eftersom syftet med *Klasskamrater* är att utifrån fackföreningsprotokoll ”rekonstruera tankevärldar och känslor i det förflutna, (— — —) detta komplex av motstridiga känslor och yttringar som hela min avhandling handlar om att beskriva och analysera”, så blir man nyfiken på hur detta gått till. Lindqvist borde ha förklarat det, i stället för att bara upprepa sina och lärofadern Kosiks tankegångar.

I en doktorsavhandling ska man redovisa sitt tillvägagångssätt, så att läsaren kan följa resonemangen från teori och empiri till färdig text. Detta torde vara ett allmänt krav, oberoende av vetenskapssyn. *Klasskamrater* saknar märkligt nog en sådan redovisning.

Trots min ”föredömligt noggranna och utförliga granskning” känner sig Mats Lindqvist missförstådd. Han klagar över att jag inte bemödat mig om att tränga in i den dialektiska materialismen. Men om det inte räcker att flera gånger lusläsa *Klasskamrater*, så kan orsaken också vara den snåriga texten. Det är inte alltid läsarens fel om idéerna inte går fram. Begreppsförvirringen minskar inte heller av att författaren i efterhand uppmanar oss

att läsa in något annat än vad han skrivit. ”Byt ut ’kultur’ mot ’praxis’ så blir det genast tydligt”, menar Lindqvist utan skymt av ironi.

Lindqvist försöker bortförklara mina invändningar psykologiskt med att vi har olika ”människosyn” och ”verklighetsuppfattning”. Har vi det? Han påstår att jag ”genomgående har svårt att acceptera möjligheten att arbetarna skulle vara medvetna, aktiva och målinriktade”, något som han betecknar som ”typiskt för fenomenologin”. Varken det ena eller det andra är riktigt. Finns det några seriösa forskare som har en så endimensionell människosyn? Man kan också undra vad det är för mening med att använda ”fenomenologi” som skällsord, i synnerhet som Lindqvist själv kallar sitt eget arbetssätt ”fenomenologiskt”.

Överhuvud taget ser jag inget större värde i den här sortens stelbenta teoridiskussioner, där man klistrar etiketter på meningsmotståndare och slutar lyssna. Lindqvist fick chansen att i ett långt genmäle stärka sin trovärdighet och föra det vetenskapliga samtalet vidare. Detta var något han lyckades väl med vid disputationen. Tyvärr går det sämre nu. Men låt inte det hindra läsningen av *Klasskamrater*, som alltså är en intressant och även i god mening diskutabel avhandling.

Aspeboda under medeltiden

Av Per-Axel Wiktorsson

En central roll i Dalarnas historia under senare delen av medeltiden spelade de släkter och släktföreningar, som i sitt vapen förde ett svinhuvud. De byggde i första hand sin ställning på innehavet av jordagods med till dessa knuten bergshantering. Ett sådant gods var Aspeboda, som då ännu hörde till (Stora) Tuna socken. Godset bestod av två gårdar: en något östligare, som senare har betecknats Stora Aspeboda, och en något västligare, benämnd Lilla Aspeboda.

Aspebodas historia är känd i stora drag.¹ Emellertid har det under senare tid gjorts ett nyfynd, eller snarare ett återfynd, av en brevttext, som kastar mera ljus över gårdens öden under medeltiden. Brevet är daterat den 6 januari 1526 i Vadstena. Det har tidigare varit känt i ett sammandrag, en s. k. transumt, som finns återgiven i M. A. Sahlstedts arbete *Stora Tuna i Dahlom och Bergom minnes-döme* (1743), där det ingår i tillhörande *Bihangs-Bewijs* såsom nr II, i. Sammandraget är emellertid alltför kortfattat för att göra brevtexten full rättvisa. Det går lätt att konstatera, eftersom brevttexten i sin helhet har påträffats avtryckt i *Tidning för Falu län och stad*, i numret för den 16 mars 1878. Det återfinns där under rubriken ”Ett köpebrev från början af 15-hundratalet”.²

I det följande skall brevttexten återges i sin helhet och dess innehåll kort refereras. Dessförinnan skall brevet emellertid sättas in i sitt sammanhang, genom att Aspebodas medeltida historia skisseras så långt detta låter sig göras utifrån de källor, som ännu står till buds.

Aspeboda nämns första gången 1368 u. d.³ Då säljer sonen till en viss Gozvin och en annan till namnet okänd person på Kopparberget gods i Aspeboda till Teit och hans hustru Kristina för 11 skeppund koppar. Av intresse är att både Gozvin

och Teit är till ursprunget tyska mansnamn. — Bertil Boëthius menar att det här är Stora Aspeboda som avses.⁴ Detta är emellertid inte helt säkert.

Nästa gång som Aspeboda nämns är 1384 6/7, då Nils i Aspeboda är vittne i ett brev, som utfärdas vid (Stora) Tuna kyrka.⁵ Om Stora eller Lilla Aspeboda här avses, kan inte avgöras.⁶

Först i ett brev utan år men troligen att hänföra till år 1500 10/8 finner man säkert Stora Aspeboda omtalat. Brevet utfärdas av Nils Månsson (Svinhuvud) och är ställt till Sveriges marsk Svante Nilsson. Det är utfärdat i (Stora) Aspeboda.⁷ Säkerligen bodde Nils Månsson då här. Hans vapen visar ett svinhuvud.⁸ Dock har han inte kunnat knytas till den äldre släkten Svinhuvud.⁹ Nils Månsson var domare på Kopparberget från 1484, bergmästare 1490 och bergsfogde 1498—1500.

1508 bodde Nils Månssons son Måns Nilsson i (Stora) Aspeboda. Han köpte då en gård i Hedemora.¹⁰ Måns Nilsson var bergsfogde på Kopparberget 1515, 1525 och 1526. — 1524 13/2 omtalas Erik Nilsson i Aspeboda i ett sent avtryck av ett brev. Han är då härads hövding och utfärdar ett fastebrev.¹¹ Han förefaller för övrigt inte att vara nämnd i källorna. Det har antagits att han var broder till den nämnde Måns Nilsson (Svinhuvud). Denne var själv härads hövding 1526.¹²

*

Hittills har inte gården Lilla Aspeboda berörts. Den har emellertid en växlingsrik historia under

¹ Boëthius, *Kopparbergslagen* s. 46 ff.

² För upplysningar om avtrycket av brevttexten tackar jag arkivarie Gunnar Sundberg, Riksarkivet.

³ DS 9 nr 7626. Jfr DDal 1 nr 36 och DS 1 nr 527. För de förkortningar som används i uppsatsen, se förklaringar i uppsatsens slut.

⁴ Boëthius, *Kopparbergslagen* s. 46.

⁵ DDal 2 nr 287.

⁶ I ett brev 1493 16/1 omtalas allmänningvägen mellan Torsång och Aspeboda (DDal 1 nr 150). Här torde Stora och Lilla Aspeboda betraktas som en helhet.

⁷ GPMora 2 s. 144 f.

⁸ Se Boëthius, *Kopparbergslagen* s. 47 (med avbildning av sigillet). Jfr om släkten Svinhuvud Gillingstam i PHT 1966 s. 3—7.

⁹ Ib. s. 36 och 573.

¹⁰ DDal 2 nr 312.

¹¹ DDal 2 nr 317. Jfr Almquist, *Lagsagor* s. 162.

¹² Almquist, *Lagsagor* s. 162.

medeltiden. Låt oss därför vända tillbaka i tiden till det skede, då denna gård säkert kan beläggas i källorna. Gården förefaller ha hört till de skatte-gods, som fogden Jösse Finnsson (Hjorthorn) lade under sig och gjorde till frälse alltifrån 1300-talets slut. Vid en råfstetingsdom 1413 27/6 dömdes åtskilligt av detta att åter bli skattegod och härvid nämns bl. a. "ett bondegods" i Aspeboda.¹³ – Jösse Finnsson var sedermera domare i Dalarna 1414–1420.

Enligt ett brev 1439 u. d. håller fogden på Kopparberget Hans Brännekättil och bergmästaren där Hans Jönsson ting i Falun och stadfäster då den rätt att inneha gården (Lilla) Aspeboda, som tillkommer hustru Margareta, vilken var änka efter (dalafogden Peter) Krassow.¹⁴ Detta synes ha varit samma gård som Jösse Finnsson en gång innehade. – Margareta säljer sedan 1448 29/6 denna sin gård i Aspeboda till Lydike (Albrektsson) van Berkevelde.¹⁵

Emellertid omtalas en Lydike i Aspeboda redan 1441 5/3. Han är då faste, dvs. vittne, om gods i Ljusdal (som numera hör till Aspeboda socken).¹⁶ 1441 15/8 återkommer Lydike i Aspeboda som vittnesman.¹⁷ Säkerligen avses härmed den ovan nämnde Lydike Albrektsson, som 1448 utökade sitt godsinnnehav med Margaretas gods i (Lilla) Aspeboda. Lydike (i) Aspeboda nämns slutligen 1452 29/8, då han utställer en skuldförbindelse.¹⁸

Från Lydike (Albrektsson) van Berkevelde gick tydligen (Lilla) Aspeboda i arv till sonen Henrik Lydikeson och från honom vidare till dennes söner Peter, Lyder och Hans Henriksson. I ett brev daterat 1484 u. d. överlät Peter Henriksson sin brorslott i sitt fäderneärv i (Lilla) Aspeboda till brodern Lyder Henriksson.¹⁹ 1491 6/1 upplät den tredje brodern, kyrkoherde Hans Henriksson i S:t Ilians socken i Enköping, sin brorslott i samma gods till Lyder Henriksson för 3,5 skeppund och 3,5 lispund koppar.²⁰

1487 10/2 omtalar Johan i Stråtenbo, att han tidigare har sålt en hytta i (Stora) Tuna socken till den sedermera avlidne Peter Henriksmåg i Aspeboda.²¹ Peter Henriksmåg var bergsfogde på Kopparberget 1474 och 1477.²² Han var sigillvittne 1476 17/5 och hans sigill visar ett bomärke.²³ Han satt i nämnden 1478 28/11 och 1485 13/1.²⁴ Med utgångspunkt från tillnamnet har det antagits att han inte var av någon mera framstående släkt men däremot att han var ingift i en sådan, eftersom man tydligen tog fasta på vem han var måg till. Det har sålunda antagits att han skulle ha varit gift med en syster till de ovan nämnda bröderna Henriksson av släkten Berkevelde.²⁵

1524 24/7 stöter vi åter på det gamla Krassowgodset i (Lilla) Aspeboda, som vid 1400-talets slut hade samlats under Lyder Henriksson (Berkevelde). Denne omtalas inte efter 1499 men nu, 1524, framträder hans änka Agneta Jeppesdotter (av Risholnsläkten, en sidogren till släkten Svinhuvud)²⁶ och upplåter Aspeboda till sin systerson Erik Hansson.²⁷ Erik var son till Agnetas syster Birgitta Jeppesdotter och hennes make Hans Westfal. Erik var domare på Kopparberget 1525 och bergsfogde 1526–1528.²⁸ – Agneta uppger i brevet att Lyders fader (Henrik Lydikeson) hade köpt (Lilla) Aspeboda av dalafogden Peter Krassow. Ovan har emellertid visats att det i stället var Henrik Lydikesons fader, Lydike Albrektsson, som köpte gården av Peter Krassows änka Margareta. – Vi känner detta brev endast i sammandrag.

Märkligt nog tas samma ärende åter upp i det inledningsvis nämnda brevet från 1526 6/1. Skälet härtill kan knappast ha varit något annat än att gården under mellantiden hade varit föremål för stridigheter. Detta nya brev innehåller också viktiga preciseringar på flera punkter. Här får vi sålunda den riktiga uppgiften om att det var farfadern till Lyder Henriksson, Agneta Jeppesdotters make, som en gång hade köpt gården av (Peter) Krassows änka Margareta. Här preciseras också köpe-

¹³ SDns 2 nr 1737. DDal suppl. nr 929.

¹⁴ Sahlstedt, Stora Tuna (1743), Bihangs-Bewijs II, b. Margareta omtalas redan 1413 13/1, då man får veta att hon redan tidigare hade sålt jord i Dalby i S:t Ilians socken i Västmanland (SDns 2 nr 1663).

¹⁵ DDal 1 nr 101.

¹⁶ DDal 1 nr 94.

¹⁷ RAp (SMR nr 1450).

¹⁸ ULübeck 9 s. 103 f.

¹⁹ Sahlstedt, Stora Tuna (1743), Bihangs-Bewijs II, f.

²⁰ DDal 1 nr 145: DHB 1943 s. 44 f (med avbildning av brevet s. 45).

²¹ DDal 2 nr 307.

²² Boëthius, Kopparbergslagen s. 124.

²³ DDal 3 nr 879.

²⁴ DDal 1 nr 268 och 135.

²⁵ Söderberg, Stora Kopparberget s. 233 med not 2.

²⁶ Boëthius, Kopparbergslagen s. 576.

²⁷ DDal 2 nr 322; Sahlstedt, Stora Tuna (1743), Bihangs-Bewijs II, h.

²⁸ Boëthius, Kopparbergslagen s. 44 f och 609.

skillingen till 76 skeppund koppar. Agneta uppger också att gården efter Lyders död gick i arv till deras barn. Men dessa var nu döda och gården hade ärvts av modern Agneta.

I brevet omnämns ett par äldre transaktioner rörande (Lilla) Aspeboda, som inte är kända från annat håll. Lyder Henrikssons farfader Lydike Albrektsson hade sålunda givit "ett stycke av sin tåkt" till Sven Amundssons måg för de skador, som han hade åsamkat denne med ett dammbygge. — Denne Sven Amundsson, som bör ha levat vid 1400-talets mitt, synes inte vara känd från annat håll.

Täkten återlöstes av Agnetas make Lyder Henriksson för ett skeppund koppar, ett stycke kläde och en silversked om fyra lod (ungefär 60 gram). Dessutom ingick i betalning det som Lyder gav till en viss Gunnar och dennes svärmoder, nämligen 100 mark penningar samt åtta alnar leidiskt (ett slags tyg, som ursprungligen tillverkades i Leiden). Bland vittnena till återlösandet namnges Sten Sture (d. ä.), Nils Sture och Gregers Mattsson. Eftersom de båda senare var döda 1494, kan tåkten ha återlösts senast detta år.

Det mest intressanta i brevtexen är emellertid den noggranna redogörelsen för (Lilla) Aspebodas gräns. Gränsen följer enligt brevet dammen och bäcken upp i Stugtjärnen och den omgivande ängen. Den går sedan genom myren bakom kapellet och in på kyrkvägen, som går till Surarvet nedom "Brattska backen" och därifrån till en bro, som ligger "nedanför hyttåkten vid östra hörnet" (av gården), där gamla kyrkvägen låg över ett skifte.

Gränsen söder om gården inneslöt hela Tronshagen till södra hörnet av gården. Den gick sedan upp till en kolbotten, som låg i "stora kolvägen" och följde därefter denna väg till en berghällsudd. Så gick den utefter bäcken och vidare längs svaden.

Väster om gården gick gränsen från västra gårdshörnet till Kolbron och vidare till änden av Saxmyren. Den fortsatte sedan fram till Igeltjärnsbäcken och följde denna in i Igeltjärnen. Därifrån fortsatte den utefter Mjuggmyren.

Brevtext

1526 6/1 Vadstena. Originalen saknas. Tryckt (efter avskrift) i Tidning för Falu län och stad 1878 16/3. Sammandrag i Sahlstedt, Stora Tuna (1743), Bihangs-Bewijs II, i.

Alla ärliga herrar och godha män thetta breff see eller höra läsas helsar jag Agneta Jeppesdotter, fordom Lydert Hindrichsons efterleverska, |: Gudh äverdeliga hans själ nådhe, |: kierliga medh vårom herra Christo, k[u]ngiörande^a och bekenandes medh thesso mino nerverandes öpne brefve, migh hafva lagliga sålt och oplatet och medh thesso brefve öpantvarder min gårdh i Asbo i Tuna sochn, liggiandes, min elskelige systems sonn Erich Hanson för siuttio sex skepundh koppar, hvilken koppar iagh kennes migh redeligen hafva opburit, till goda nöia, hvilken gårdh och gods mine barn lagliga ärfde efter sinom fader Lyder[*l*]^b Hindrichson |: Gudh teras siäl nådhe |: och iagh lagliga ärfde efter minom barnom medh två hyttor och hytteströmar, medh qvarn och qvarneströmar, hvilket förbe^{de} gods, Lydert Hindrichsons faderfader kiöpte af beskedelig qvinna hustru Margreta Kra[*ss*]o[*u*]^s som fordom dalefogde var, och hafver nu ståndet i fem mans åldrar, ohindrat och oqvaldt, för hvariom manne, och ähr nu kommet till siette man. Och ähr förbe^{de} gårds retta råå allan dammän och becken mit op i Stuffvu tiernan, och engen och på både sidor, och sedan mit åt myran bakom capellet och in i kyrkevegen som löper till Surarvet neder om Brattiska backan och seden teden till ena broo som ligger offvanför hyttechten, vidh östre hörnet, som gamla kyrkiovegen lågh utöffver et skifte. Nu råån sunnan gården först allan Trondshagan, intill synnersta gårdshörnet, och op till ena kola botn, som ligger mit i stora kolavegen, och så allan kolavegen oppetter, in till en bergshella udd, och så teden och in till becken, som the kalla Herman Hanssons kolavägh, allan becken opeffther, in till Östiernan, och så mitt effter svadena uteffter. Nu råmerket vestan gården, som först ähr från vestra gårdshörnet och in till Kolabron och in till Saxamyra ändan och in till Igletiernan becken, allan becken opeffter in till Igletiernan, och teden och midt effter Miughmyran[*a*]^d. Hvarfore beder iagh alla ärliga herrar och gode män som för rådhe och retta sittia, förbe^{de} Erich Hansson min elskelige systems son, behielpeliga vara, at han rätt niuta må som gammalt och fordom, af ålder varit hafver, medh råå och råmerkie medh torpom och torpasteder.

Gaf och Lydert Hindrichsons faderfader ett stycke af sina tekt Sven Amundssons mågh, för den skada han gjort hafver in på hans egor medh dammen, som han hade opdemt, och för^{ne} Lydert Hindrichson min kiera bonde |: Gudh hans siäl nådhe |: igenlöste för ett skeppundh koppar och ett

stycke klede och en sijlvverskedh om fjira lodh, opå dedh hon skulle höra honom till, föruthan dedh som L[*y*]der[t]^e gaf Gunnar och hans svera hundrade mark och otta alnar leedsk. Der uthöfver var riksens herhövidsman gamble her Steen Sture, och her Niels Sture, her Gregels Mattsson, och flere gode män, |: Gudh alles theras siäll nåde |:

Ty afhender iagh migh och minom arfvom och efterkommandom för^{ne} gods och gårdh, medh alla the artiklar och punchtes, som föreskrēfne bref inneholler, och till ägnar jagh tedh min elskelige systems sonn Erich Hansson, |: efter iagh inga nembre arfvingar hafver |: och hans arfvom och efterkommandom till evärdeliga ägo, styra och råda efter sin egen vilja. Till thesso brefs ytermersa visso, och better förvaringh, bedēs iagh ärlige herre och stränge riddare, her Ture Jönsson hofmestare i Sverige, Lorentz Siggesson marsk, Axell Andersson och Knut Andersson riksens råd, och män, teras incigle hengiandes medh mino egne nedan för tetta bref, som gifvit och skrifvit ähr i Vadstena helga tree konungars dagh. Anno Domini 1526.

(Loci sigillorum^f)

^a kungjörande *ms.* ^b Lyders *ms.* ^c Kraffsons *ms.*
^d Miughmyran^s *ms.* ^e lijder *ms.* ^f = *sigillens plats.*

Brevet har även ett språkligt intresse, genom att det innehåller tidiga belägg för några ord. Främst lägger man märke till det feminina appellativet *svad* för ”gräsbevuxen sankmark”, ”vattensjuk äng” o. dyl. I dalska dialekter är ordet oftast neutrum, mera sällan som här femininum. Ordet är f. ö. inte belagt i svenskan förrän 1699. Dessutom förekommer här första kända belägg på ett par sammansatta ord. Sålunda är *dalafogde* här belagt för första gången i svenskan, även om företeelsen ”fogde i Dalarna” är känd tidigare. Ordet *kolväg* är

ejlest känt först från 1741. Slutligen har vi här ett tidigt belägg på sammansättningen *berghällaudde*. Inte heller den i förleden ingående sammansättningen är känd så tidigt, vare sig man vill räkna med *berghäll*, belagt från 1541, eller *berghälla*, belagt först från 1765.

Förkortningar

Almquist, Lagsagor = Jan Eric Almquist, Lagsagor och domsagor i Sverige, med särskild hänsyn till den judiciella indelningen. I. Stockholm 1954.

Boëthius, Kopparbergslagen = Bertil Boëthius. Kopparbergslagen fram till 1570-talets genombrott. Uppkomst, medeltid, tidig vasatid. Uppsala 1965. Skrifter utgivna av Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolag.

DDal = Diplomatarium Dalecarlicum. Urkunder rörande landskapet Dalarna, samlade och utgifne af C. G. Kröningssvärd och J. Lidén. I–III med Supplement. Stockholm 1842–1853.

DHB = Dalarnas hembygdsbok. Årsbok utgiven av Dalarnas fornminnes och hembygdsförbund.

DS = Diplomatarium Suecanum. Svenskt Diplomatarium. I–. Stockholm 1829–.

Gillingstam i PHT 1966 = Hans Gillingstam, Svinhuvad och Svinakula, Personhistorisk tidskrift 64 (1966), s. 2–7.

GPMora = Gamla papper angående Mora socken. II. Arvid Siggessons brevväxling, [utg. av] Lars Sjödin. Västerås 1937.

RAp = Pergamentsbrev i Riksarkivet, Stockholm.

Sahlstedt, Stora Tuna = M. A. Sahlstedt, Stora Tuna i Dahlom och Bergom minnes-döme ... Stockholm 1743.

SMR = Svenska medeltidsregister. Förteckning över urkunder till Sveriges historia 1434–1441. Utgivna av Sven Tunberg. Stockholm 1937.

Söderberg, Stora Kopparberget = Tom Söderberg, Stora Kopparberget under medeltiden och Gustav Vasa. Ak. avh Stockholm 1932. Skrifter utgivna av Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolag.

ULübeck = Urkundenbuch der Stadt Lübeck, hrsg. von dem Vereine für Lübeckische Geschichte (und Altherkunftskunde) 1–11. Lübeck 1843–1905.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Skolbarns lekar

Av Per Peterson

Margareta Forsgård: Skolgårdens lekpråk. English summary. Diss. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund 21. Lund 1987. 216 s.

Om leken som uttryck för gemensamma, men också särskiljande idéer och värden handlar Margareta Forsgårds avhandling. Arbetet är en närstudie av barn i Sankt Olofs skola i Albo hd, Kristianstads län. Orten Sankt Olof är en mindre tätort om drygt 1000-talet invånare och i dess låg- och mellanstadieskola gick vid perioden för undersökningen ca 120 elever. Författaren har som lärare vid skolan haft unika möjligheter att samla in observationsdata på skolgården. Denna insamling har pågått under en tämligen utdragen period 1979–85.

Forskningsfält och metod

MF ger i sitt inledningskapitel en forskningshistorisk bakgrund och redovisar olika aspekter av barndomsbegreppet. Framställningen är till vissa delar väl kortfattad och flera viktiga insatser inom barnforskningens område i anslutning till lek och folklore förblir oomnämnda. Inte minst gäller detta G. A. Fines studier och teoretiska resonemang om deltagarobservation bland barn. Likaså förbigås de stundtals kraftiga invändningar, som riktats mot P. Ariès idéer och resonemang kring den förändrade uppfattningen av barndomsbegreppet.

I delkapitlet om arbetsmetoderna bekänner sig MF främst till antropologiskt och kommunikationsteoretiskt inspirerade arbeten. Leken behandlas i avhandlingen som ett kommunikationsmedium – ett synsätt som framför allt färgats av de amerikanska antropologerna B. Schwartzmans och E. T. Halls forskning. En annan framträdande länk utgörs av Gregory Batesons kontextrelaterade kommunikationsteori. Bateson ser *relationen* mellan individ/handling och kontext som avgörande vid klassificering och studiet av förändringsincitament i leken.

Från Bateson hämtar MF också begreppet "metakommunikation", vilket för Bateson närmast är en förutsättning för att lek skall kunna organiseras och utföras. "Metakommunikation" innebär nämligen "ett utväxlande av signaler", som bär fram budskapet "detta är lek", i kommunikationen mellan lekaktörerna (s 25). För MF:s del är dock inte "metakommunikation" ett tillräckligt kriterium för att definiera lekbegreppet. I stället utgår MF från forskarens position och betraktar lek från ett "synlighets-" och ett "osynlighetsperspektiv". Till den yttre synliga formen kan således en aktivitet förefalla vara en lek, men detta motsägs av "osynliga" uttryck i t. ex. mimik, engagemang etc. För att definiera lek är de "osynliga" faktorerna av avgörande betydelse. Dessa består framför allt av lekaktörernas förhållande till den aktivitet, i vilken man deltar. Detta bör präglas av glädje och förnöjelse.

I ett delkapitel (s. 29) utvecklar MF för- och nackdelar med att använda ett så pass snävt närstudium som här görs och fortsätter med en redovisning av insamlings- och analysmetoder.

Insamlingen baseras i hög grad på observationer *utan* deltagande. Förf. anger först perioden för dessa till "ett års tid" (s. 31), men utsträcker senare insamlingsperioden till sju år, "1979–85" (s. 32). Läsaren får själv anta att den längre perioden innebär ett omfattande kompletteringsarbete, som dock ter sig något förbryllande, eftersom barnen då skulle ha nått en aktningvärd ålder. En något mer preciserad framställning på materialinsamlingen hade varit önskvärd. Ett annat exempel på behovet av det senare är när MF redogör för vilka data hon noterat. Dessa är "arten av aktiviteter", "antalet deltagare", de senares "årskurstillhörighet och kön" och slutligen "annat, som kunde tänkas vara av värde" (s. 31). Läsaren blir smått nyfiken på att få veta något om det sistnämnda, men därom sägs inget. Att MF däremot gärna nyttjat psykologiska, pedagogiska och socio-

logiska insamlingsmetoder som komplement till observationerna blir fullt klarlagt i kapitlet. Främst har hon använt s. k. projektiva test – ”individer uppmuntras skildra eller ta ställning i en tänkt situation” – samt s. k. skattningslistor – ”barnen uppmuntras till att värdesätta varandra och sig själva i vissa aktiviteter” (s. 32). Dessa material har sedan ytterligare kompletterats med ”uppsatser och andra fria skildringar i ostrukturerad form”.

En fråga man omedelbart ställer sig är: varför har MF inte använt sig av intervjuer vid insamlingen? Eftersom det nu inte är gjort, borde detta åtminstone diskuterats och motiverats i samband med insamlingsmetoden.

Lekens kontext

MF ägnar det första av sina tre huvudkapitel åt olika kontextförhållanden i samband med rastlekarna. Resonemanget tar sin utgångspunkt dels i en analys av själva lekarna, dels i en diskussion om lekgruppernas konstituerande faktorer.

I lekanalysen betonar MF att det inte varit hennes avsikt att kartlägga rastaktiviteterna, utan fastmer att frekvensbestämma dem, för att sedan välja ut ett antal högfrekventa grupplekar för en vidare analys. De lekar hon därefter väljer är fotboll, twisthopp, tjuv och polis, kanåkning, rolleken ”spökhuset” samt brännboll – den sistnämnda en lärarledd lek.

MF konstaterar att en lek kan anses omfatta tre faser – inledning, utförande och avslutning – och utför därefter en klassificering av lekarna efter graden av s. k. spontanitet. Ingen av lekarna har entydigt spontan resp. icke-spontan karaktär. Flera av lekarna har dock enligt MF större benägenhet att förändras efter situation, nämligen twisthopp, tjuv och polis, kanåkning samt den nämnda rolleken. Hon hänför dem därför till kategorin ”spontan lekkontext”. Den av lärare organiserade brännbollen klassificeras däremot som ”icke-spontan”, medan fotboll intar en mellanställning och benämns som ”modifierad spontan eller icke-spontan”.

MF har gjort sina frekvensberäkningar med utgångspunkt från observationer en gång per vecka. Onekligen måste man bli något fundersam. MF jämför nämligen frekvens med popularitet, vilket tydligast framgår av den grafiska framställningen (s. 190, bil. 1). Förutom att själva observationen i sig varit behäftad med sådana svårigheter som att skolgården hade två naturligt avgränsade

gårdshalvor, så bör en ”popularitetsbestämning” ta hänsyn till att den fysiska miljön styr lekvalet. I MF:s framställning får sålunda ”vattenlekar” låg ”popularitet”. Man kan kanske då tänka sig att den låga frekvensen inte nödvändigtvis behöver betyda låg popularitet. Eftersom MF också skrivit att hon syftar till att låta frekvensbestämningen ligga till grund för urvalet av de lekar, som närmare skall analyseras, förvånar jag mig över att inte redskapslekarna återfinns i urvalet. Dessa har enl. bil. 1 betydligt högre frekvens än exempelvis rollekarna. Vilka kriterier, som egentligen använts som urvalsinstrument, blir oklara.

Som nämnts använder MF klassificeringarna ”spontan” resp. ”icke-spontan” lek. För att få en klar uppfattning om vad begreppen står för, måste man dock läsa sig fram till s. 51 i avhandlingen. Där framgår det att förf. definierar en icke-spontan lek som en aktivitet med ”förutbestämda och fasta regler”, ”skicklighetsprioriterande laguttagningsmetod” samt ”förutbestämd och förändringsbar utformning”. Dessutom är den ”ej avbrytbar efter individuell önskan”. En s. k. spontan lek karakteriseras då av motsatsen. För mig blir det då inte svårt att förstå, att klassificeringen blivit problematisk, vilket förf. också tillstår. I själva verket tycks spontan resp. icke-spontan närmast sammanfalla med icke-lärlädd resp. lärlädd lek. Endast brännboll samt i modifierad form fotboll bestäms ju i avhandlingen som icke-spontana aktiviteter. MF borde här ha tagit upp en diskussion om förhållandet mellan begreppen lek och *spel*. Hon berör visserligen problematiken i inledningskapitlet (s. 27), där hon med referens till bl. a. Schwartzman och Sutton-Smith särskiljer spel som en aktivitet med klarare uttalat mål, tydligare regelsystem och med en ”vinnare och förlorare”-inställning. Tyvärr präglas inte den egna analysen i det efterföljande kapitlet av denna distinktion. En sådan torde kunna ha löst en hel del av problematiken kring förhållandet mellan spontan och icke-spontan lek. Både brännboll och fotboll borde då naturligt ha betecknats som spel. Barnen själva använder ju också verbet ”spela” om fotboll, brännboll, kula etc.

Jag avstår här från en vidare diskussion av spontan/icke-spontanklassificeringen. Folklorister som G. A. Fine har tidigare visat hur problematisk en sådan tolkning är. Den vanliga uttagningen, som förekommer i många lecars initialfas, är ofta föremål för vissa deltagares manipulationer. Uttagningen påbörjas t. ex. först i ett läge, då ”rätt”

personer är närvarande och förfarandet blir därför sällan "öppet" eller spontant, även om det kan förefalla så för en observatör.

När MF fortsätter med en analys av *lekgrupperna* uppstår nya begreppssvårigheter. Förf. gör en åtskillnad mellan begreppen *grupp* och *gruppering*, vilket inte är helt enkelt i detta sammanhang. En grupp (el. gruppbildning) kännetecknas av att den är fast sammansvetsad och att deltagarna har en observerbar relation sinsemellan. Relationen skall också kunna konstateras bestå under "viss tid", med vilket avses en tiominutersperiod (s. 55). En gruppering är däremot "ett antal individer, som kommer samman utan krav på gemensam nämname" och kan som sådan ha lösare eller fastare konsistens. Definitionen är för mig otillfredsställande och delvis också onödig, eftersom den inte har någon betydelse för den efterföljande analysen. Samtliga analyserade lekar hänförs nämligen till gruppaktiviteter. Skulle man fullfölja MF:s åtskillnad mellan grupp och gruppering förefaller mig dock bl. a. leken "att åka kana" snarare höra hemma i en "gruppering" av barn, än i den "stabil sammansvetsade" skara, som begreppet grupp står för.

MF gör sedan efter antalet deltagare en indelning av lekgrupperna i pargrupper, grupper med 3–6 barn och grupper med 7 eller flera. Hon kan då konstatera att det föreligger ett förhållande mellan gruppstorlekar och lekaktiviteter, som i sin tur kan relateras till lekarnas popularitet i olika åldrar. Pargrupper utgör i både låg- och mellanstadiet mindre än 10% av observationerna, medan grupper om 3–6 deltagare är mera framträdande i lågstadiet. Detta kan förklaras med att s. k. redskapslekar enbart är populära bland de mindre barnen och bäst leks i inte alltför stora grupper.

Förf. diskuterar också vilka faktorer, som inverkar på gruppbildning och gruppinnehåll. Hon skiljer därvid mellan "yttre" och "inre" faktorer. Yttre faktorer är främst ålder, kön och bostadsort, medan de inre tas upp under rubriker som "välja eller bli vald", "självförtroende", "kamratvärderingar". Diskussionen bygger på 286 "observationsmarkeringar" under ett år. Själv blev jag då minst sagt förvånad över att MF slumpmässigt valt ut endast tre dagar, som presenteras ur lekgruppsaspekt (s. 58–59). Möjligen är de representativa för årstiderna, men generaliseringar är omöjliga att göra.

När det gäller de yttre faktorerna är ålders- och könsvariablerna relativt väl diskuterade, även om

aspekterna i ålderskategoriseringen tycks mig något förenklade. Snarare än enbart ålder torde denna faktor vara ytterst förknippad med närmiljön i klassgrupper. Kamratvalet sker normalt utifrån klassgruppen och i detta fall betyder det ju också en ålderssamhörighet. En sådan "hemortsyn" finns utmärkt belagd i institutionella miljöer överlag i förskolan. Att barnens bostadsort ger ett tydligt utslag i lekgruppsformeringen i skolan skulle däremot kunnat ägnas en djupare analys. Till vissa delar leder detta in på en överföring av urvalsprinciper från hem- till skolmiljön, vilket hittills inte varit särskilt uppmärksammat i folkloristiska undersökningar av lek. Snarare har man där velat se skillnaderna i urval som ett resultat av tillgången på lekkamrater i de olika miljöerna.

I fråga om de inre faktorernas påverkan på grupperna använder sig MF av s. k. skattningslistor, vilka både ur tolknings- och källkritisk synvinkel ter sig mycket svårhanterliga. Barnen har helt enkelt fått "betygsätta varandra och sig själva i några av de mest populära lekarna" (s. 70), men läsaren vet egentligen inget om vilka barn som bedömer vilka. Resultatet av MF:s analys blir också för henne själv magert. De flesta av barnen bedöms ha "en någorlunda adekvat (!) eller positiv självuppfattning" (s. 70).

Med hjälp av krior, som barnen skrivit, diskuterar MF också vilka egenskaper, som barnen tillskriver en god kamrat. Tyvärr lämnas läsaren i okunnighet om vilka förutsättningar, som rådde då kriorna skrevs. De listor, som presenteras på s. 71–74, blir också genom sin fullständighet oöverblickbara. Läsaren nöjer sig antagligen med att konstatera att den mest uppskattade egenskapen är snällhet. Egenskaperna hade här behövt struktureras och underordnas varandra. Det förefaller t. o. m. troligt att en användning av skattningslista – ett tillvägagångssätt som jag annars känner stor skepsis inför – just här skulle kunnat vara en hjälp.

I kapitlets avslutning prövar MF en hypotes: om en lek är tävlingsinriktad, dvs. syftar till att utse vinnare och förlorare, sker kamratvalet utifrån skicklighets- och kompetenskriterier. MF använder sig här av en enkel frågelista, som besvaras av barnen. Resultatet redovisas i tab. 5 (s. 76) och innebär en verifiering av hypotesen. I konkurrensinriktade lekar spelar kompetenskriteriet en avgörande roll vid kamratvalet, medan "bästis"-relationer blir styrande i aktiviteter med reducerade tävlingsinslag. Denna analys är föredömligt ge-

nomförd och bringar klarhet i frågeställningen.

Lekaktörerna

I avhandlingens omfångsrikaste kapitel behandlar MF relationerna mellan de lekande i förhållande till olika kontexter och jämför värderingar och idéer i leken med motsvarigheter i vuxensamhället. Statusförhållanden i leken relateras till andra komponenter (initiativförmåga, val av aktivitet och grupp, engagemang) för att avtäckta ett lekmönster. I huvudsak baseras avsnittet om statusförhållanden på en analys av sju elever, vilka studeras i spontana resp. icke-spontana kontexter. Urvalet elever är således ytterligt litet och eleverna i fråga förefaller också närmast representera ytterligheter i rastbeteendet. De är dominerande – eller undfallande – eller utmärker sig på annat sätt, vilket är en orsak till att de varit tydligt ”observerbara”.

MF:s framställning är engagerande och innehåller flera intressanta delresonemang. Icke desto mindre är texten ofta svår att följa, eftersom MF för en psykologiserande diskussion, i vilken de sju barnen emellanåt blir svåra att urskilja. Vissa andra barn, som inte tillhör analysen, ägnas jämförelsevis stort utrymme och läsaren vet snart sagt inte vilka barn som analyseras. Analysen skulle antagligen vunnit en hel del i klarhet av att läggas upp i fallstudier, som satts i relation till varandra. De problem, som nu blir påtagliga när det gäller att bestämma barnens statusposition, skulle i viss mån kunnat undvikas. Framför allt saknar jag emellertid ett intervjumaterial i fördjupande och förklarande syfte. De få skriftliga frågor, som MF använder i avsnittet om ”Valförhållanden”, ger tyvärr möjligheter till endast ytliga resultat.

Mest tveksam blir jag dock över MF:s generaliseringar av lekmönster (s. 101 ff). I tab. 6 och 7 jämför alla variabler. Speciellt gäller detta den senare tabellen, i vilken t. ex. variabeln ”status” graderas efter ”1” (låg) resp ”2” (hög). I samma tabell används siffrorna 1 och 2, för att exempelvis markera variabler som ”Gruppval”, ”Initiativ” och ”Engagemang”. Som MF själv påpekar säger oss tabellen ”ingenting om innehållen bakom markeringarna”. Förf. anser också därför att siffer-tablån inte är tillfyllest i sammanhanget. Bäst hade nog i det fallet varit, om den fått utgå.

När MF i kapitlet går över till en jämförelse mellan barn- och vuxensamhällets värderingar, initierar hon en rad intressanta frågeställningar. En av dessa handlar om barns inställning till täv-

ling. Barnens attityder till prestationstänkande i form av tävling var i MF:s material klart negativa. Vuxensamhällets konsumtionsinriktning återspeglades vare sig i barnens idévärld eller i de spontana lekkontexterna. I de icke-spontana lekkontexterna, där vuxna skapade ledarroller, var däremot vinnar- och förloraridealet framträdande. Just på grund av detta resultat, skulle det onekligen ha varit intressant med en jämförelse av barnens lekmönster i fritidsmiljö. MF berör också relationer till ”hemmiljön” i några avsnitt, men utvecklar den sällan i betydelsefull mening.

I kapitlets avslutande avsnitt ”Konfrontationen med vuxenvärlden” tar MF upp frågan om de vuxnas strategier, vilka syftar till att nå ett kulturellt övertag över barnen. Förf. diskuterar vuxenstrategiskt handlande i tävlingssituationer och efter könsrollstänkande. Barn antas uppskatta värdeöverföringar, i vilka ord och handling kombineras som inpräglingsinstrument. I detta sammanhang diskuteras också faktorer, som gör vissa barn till någon form av socialiseringsagenter dvs. medhjälpare till vuxensamhället. MF betonar ledar- och initiativförmåga, begåvning och ålder som utgångspunkter, när det gäller att ringa in agenternas egenskaper. I synnerhet uppehåller hon sig vid den förstnämnda egenskapen. Att god ledar- och initiativförmåga är en förutsättning för agentrollen, är ingalunda självklart. Dock hade jag gärna sett, att förf. fördjupat sin framställning genom att sätta de förmenta egenskaperna i relation till familjekontext och massmediala förebilder. ”Agentegenskaperna” blir i avhandlingen endast betraktade i ett skolmiljösammanhang.

MF berör också traditionens betydelse i ”socialisationsspelet” (s. 140 ff.). Det är egentligen endast här som det historiska perspektivet på allvar förs in i diskussionen och då bara i ett avsnitt över fem sidor. Trots detta visar det på vikten av att behålla ett traditionshistoriskt perspektiv även i en studie, som i övrigt bygger på synkront insamlade data. Här har förf. också tagit hjälp av ett mindre intervjumaterial, som hon samlat in från äldre elever alltsedan 1946. Detta ”grepp” visar sig vara i hög grad fruktbart.

Lekmönster och skolprestationer

Har barnens lekbeteende någon konstaterbar relation till deras skolprestationer? Denna fråga har uppenbarligen engagerat MF, då hela fjärde kapitlet i boken behandlar denna problemställning. I sin roll som lärare kan jag förstå, om hon funnit

frågan intressant, men som etnolog och folklorist känner jag stor tveksamhet till att den erhållit sådant utrymme (s. 146–173). Främst vänder jag mig mot begreppet ”skolprestation” och indelning av barnen i hög-, mellan- och lågpresterande — en indelning, som bygger på resp. klasslärares bedömning. Några betyg sätts ju nämligen inte i låg- och mellanstadiet. ”Skolprestation” eller ”prestationsnivå” används också i avhandlingen närmast som en konstant, vilket knappast kan vara hållbart. Barn måste rimligtvis både kunna förbättra och försämrade sina skolprestationer, t. o. m. över en kort period som ett läsår. Individuella omständigheter, t. ex. förändrade hemmiljöförhållanden, kan påverka detta. Av utrymmesskäl vill jag dock här mest ta upp några invändningar av principiellt slag, som rör bruket eller missbruket av statistisk kvantifiering.

I kapitlet ingår 8 tabeller och 1 diagram. MF har med klasslärares hjälp valt ut 36 elever för sin analys. Dessa består av två representanter från varje ”prestationsnivå” i samtliga klasser (årskurs 1–6). De två barnen från varje nivå innefattar en pojke och en flicka. Dessa 36 elever har emellertid inte gått att observera konsekvent i aktiviteterna på skolgården. Går man igenom den tabellariska presentationen av skolprestationer i relation till variablerna ”val av aktivitet, gruppstillhörighet, kamratval, status, initiativ och dominans”, finner man strax att de sinsemellan är oförenliga storheter. I tab. 8–10 ingår alla 36 eleverna, i tab. 11 däremot endast 6, i tab. 12 någonting mellan 28–34, i tab. 13 återfinns 13 elever och tab. 14 förekommer 18.

Ytterligare ett problem tillkommer emellertid. Tab. 8–11 är indelade årskursvis, men i tab. 12–15 är årskurstillhörigheten borta. I tab. 12 finns heller ingen markering av könstillhörigheten och inte heller i tab. 15. I tab. 13 och 14 kan könsangivelsen avläsas endast i form av fiktiva personnamn.

Observationstekniskt är det lätt att förstå att problemen har varit svårbemästrade, när det gäller att dokumentera ett personbestämt antal elever i samtliga sex årskurser. Att MF inte iakttagit större konsekvens vid den tabellariska och grafiska presentationen är däremot svårare att överse med.

Den omfattande analysen ger få konkreta resultat. Som jag ser det är det egentligen endast vad beträffar ”initiativförmåga”, som en direkt relation kan konstateras till de s. k. högpresterande eleverna (s. 157). Just variabeln ”initiativförmåga” saknar emellertid tabellarisk framställning (!) och tyvärr blir det omöjligt för läsaren att avgöra vad de 78 % av initiativtagarna, som tillhörde kategorin högpresterande, egentligen refererar till. Är det till 36 barn, till 28, 18 eller färre?

I stället för att ägna så mycket kraft åt förhållandet lekmönster—skolprestation, hade det varit betydligt intressantare att jämföra lekbeteendet i skolmiljön med hemförhållanden och fritidsaktiviteter. Vad finns det f. ö. för skäl att anta att kunskapsprestationer inom klassrummets fyra väggar har något i väsentlig mening att göra med beteenden och val i en leksituation?

Avslutning

Avhandlingens styrka ligger framför allt i dess prövning av observationstekniken som en materialbas. Förf. genomför på flera punkter sin studie på ett både intresseväckande och fruktbart sätt i resonemangen kring lekens aktörer i dess olika kontextformer. En svaghet är dock att resultaten emellanåt fördunklas genom psykologiserande utvikningar och en till delar mindre väl vald begreppsapparat. Det flitiga bruket av grannvetenskapliga metoder kan visserligen ses som en styrka, men ger samtidigt texten en prägel av osäkerhet och ytlighet.

Fiske och skärgårdsliv i ny belysning

Av Mats Hellspong

Margaretha Rosén: Hasslöborna. En livsform i förändring. English summary. Diss. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund. RMR Förlag i distribution. Växjö 1987. 222 s., ill.

På 1950- och 1960-talen framfördes emellanåt klagomål över att den maritima kulturen var försummad i svensk etnologi. Folklivsforskarna sysslade i alltför ensidig utsträckning med bondekulturen och dess skiftningar. Det var särskilt Olof Hasslöf som torgförde den här kritiken. Det ställdes t. o. m. krav på en särskild delvetenskap, "maritimetnologi".

Om man nu ser tillbaka på vad som hänt inom svensk etnologi under det senaste kvartssekle, så måste man säga att förespråkarna för en maritim-etnologisk satsning har blivit starkt bönhörda. Det har kommit en rad doktorsavhandlingar om fiske, sjöfart och bondesejogen, av Knut Weibust (1969), Joen Pauli Joensen (1975), David Papp (1977), Orvar Löfgren (1977), Lasse Scotte (1981), Kerstin Berg (1984) och nu Margaretha Rosén. Det bedrivs i dagens etnologi knappast mer forskning om bondejordbruk och byar än om fiske och fiskelägen.

Syftet med Margaretha Roséns avhandling sägs vara att visa hur en fiskarbefolkning växer fram vid blekingekusten och sedan genom ett utväljande av och en koncentration på ön Hasslö (som ligger ungefär en mil SV om Karlskrona i den östra delen av Blekinges kust) försöka visa hur "en maritim livsform gestaltas, återskapas och förändras under skiftande villkor". Undersökningen gäller perioden från 1600-talets slut fram till 1940-talet.

För att få ett slags genomgående teoretisk stadga åt undersökningen har författarinnan lånat ett synsätt från den danske etnologen Thomas Höjrup, demonstrerat i dennes arbete "Det glemte folk" (1983). Centralt i detta synsätt är begreppet "livsform", som yttrar sig i materiella kulturmönster och en speciell föreställningsvärld. Föreställningsvärlden utgör en ideologi, som hjälper individen att orientera sig i sin miljö. Livsformerna är för-

ankrade i olika produktionssätt, som är avhängiga av större övergripande strukturella förhållanden i samhället ("sambhällsformationen"). Olika produktionssätt kan existera samtidigt i en samhällsformation, t. ex. kapitalistisk varuproduktion och enkel varuproduktion. Den enkla varuproduktionen kännetecknas av att producenterna (de arbetande) själva äger sina produktionsmedel och de produkter som framställs. Detta kräver speciella organisationsformer och familjeideologier. Fisket är en särform av den enkla varuproduktionen, kallad enkel fångstvaruproduktion. Varje livsform har sina ideologiska konsekvenser, när det gäller t. ex. karriärtänkande, solidaritet, självständighet, inställning till arbete och fritid. Poängen med synsättet är att man kan relatera livsformen och dess ideologiska överbyggnad till de materiella och samhällsliga villkoren på ett högre plan.

Denna Höjrups modell eller analytiska synsätt ligger i botten på Roséns undersökning. Avhandlingen består av fyra kapitel. Det första behandlar Blekinge som bondelandskap och fiskets förutsättningar där. Därefter beskrivs handelns omfattning i äldre tid och särskilt städernas roll. Vidare behandlas befolkningsutvecklingen och författarinnan noterar att Blekinge i början av 1800-talet var rikets mest urbaniserade län.

Fisket i Blekinge bedrevs under den tidigaste perioden som undersökningen gäller av antingen kustbönder eller stadsfiskare. Det viktigaste fisket, ända fram mot 1900-talet för övrigt, var ett drivgarnsfiske efter sill, som kallades "vrakfiske". Det bedrevs nattetid med s. k. "vrakekor", till vilka var kopplade sammanlänkade garn, som drev med vind och strömmar.

I anslutning till Thomas Höjrups modell vill författarinnan fästa uppmärksamheten på ett strukturellt drag i samhällsformationen, av betydelse för att förstå uppkomsten av fiskelägen och fiskekultur. Det är det kungliga beskyddet av köpstädernas näringsliv och de vattenvägar, som sjöfarare och fiskare genomkorsade. Här redogörs också för den "försvarslagstiftning", som var sammanlänkad med näringslagstiftningen.

Under 1700-talet arbetade myndigheterna på att separera jordbruk och fiske och att genom privilegielagstiftning uppmuntra till bildandet av fiskekolonier, särskilt på Västkusten. Kungliga förordningar i mitten av 1700-talet sökte uppmuntra fisket och lovade beskydd åt dem, som ville bedriva yrkesmässigt fiske. Redan 1751 kunde Blekinges landshövding Lars Dahlman rapportera att denna överhetens satsning på fiske givit resultat. De nya yrkesfiskarna kallades "saltsjöfiskare" och erhöll som tecken på sin verksamhet särskilda "antagningsbrev" eller "fiskarbrev". Kapitlet, som avslutas med diskussioner kring fiskerätten i havet och attityder hos markägarna till de inflyttade saltsjöfiskarna, ger alltså svar på frågan hur ett yrkesfiske uppkommit utefter blekingekusten.

Från och med avhandlingens andra huvudkapitel handlar den om Hasslö. Kapitlet heter "Bönderna". Här möter vi då kronobönder på 1600-talet, som löser in sina gårdar redan i början av 1700-talet och blir skattebönder. Goda betesmöjligheter jämte fiskets fångster och tillkomsten av flottstaden Karlskrona (tidigt en av rikets största städer) som avsättningsort gjorde, att ekonomin på Hasslö förbättrades. Befolkningen växte och hemmanen klövs. Hemmansklyvningen från 1700-talets första hälft till in på 1900-talet demonstreras åskådligt med ett exempel, hemmanet 47/10 Tångan. Ett hus från samma by får exemplifiera det typiska bostadshuset från 1700-talet, en högloftstuga, innehållande framstuga, förstuga, stuga och bakhus.

Befolkningen på Hasslö ökar successivt under 1800-talet och passerar 1 000 personer kring sekelskiftet 1900. Ungefär samtidigt lämnade bönderna binäringfisket. Stenhuggeri blev ett mer lönsamt sidoarbete. Bönderna avstod från att investera i större båtar och dyrbarare redskap och valde att investera i jordbruket i stället. Däremot växer antalet yrkesfiskare på Hasslö snabbt under 1900-talets första decennier. I anslutning till Höjrups modell kan man säga att fiskarbondens gamla livsform, en kombination av enkel varuproduktion och enkel fångstvaruproduktion, nu upphör.

Bokens tredje huvudkapitel heter "Fiskarna". Här skildras närmare det givande men riskabla vrakfisket. Kapitlet om yrkesfiskarna gäller nästan helt 1900-talet, den tid när ett regelrätt yrkesfiske bedrevs. När fiskarna blev fler ökade konkurrensen och ett intensivare fiske framtvingades. Båtarna var nu motoriserade och fisket bedrevs året runt. Konkurrensen mellan fiskarna åskådliggjordes i

kampen om köparna, vilken fördes mellan fiskarfruarna på torget i Karlskrona. Själva fångsten till havs utfördes av lag, som länkade olika familjer till varandra. Särskilt noga beskrivs kvinnornas arbetsuppgifter: att "bena", dvs. att ta loss fångsten ur garnen, att segla eller ro med fångsten till fastlandet, att sälja fisken och att binda och underhålla garnen.

I kapitlet diskuteras också vilka värden i fiskarlivet, som gjorde denna livsform med sin knappa bärgning meningsfull och konkurrenskraftig gentemot tryggare alternativ. Författarinnan poängterar här inte oväntat friheten och självständigheten i detta produktionsätt.

Margaretha Rosén urskiljer tre typer av fiskarfamiljer på Hasslö. Den första är fiskarbondens familj, där jordbruk och boskapsskötsel kombineras med fiske. Man idkar förrådshushållning och familjestrukturen är patriarkalisk. Den andra kännetecknar de hushåll där man specialiserat sig på fiske. Där involveras även kvinnan i detta, främst då i transport och försäljning. Författarinnan tycks mena att kvinnans ställning i familjen här är starkare. Den tredje familjetypen är den yngsta, så ung att den delvis faller utanför tidsramen för denna studie. Här är kvinnan hemmafru eller har ett helt annat arbete utom hemmet. Familjen är dock ekonomiskt lika viktig som tidigare, enligt författarinnan nu främst genom att dess samlade ekonomi ligger som säkerhet för båtens ekonomi.

Så kommer vi till det fjärde huvudkapitlet, som kallas "Livet på Hasslö". Här söker Margaretha Rosén efter karakteristiska och betydelsefulla drag i livsformen på ön, ytterst efter öbornas ideologi eller föreställningsvärld. Hon noterar vanliga samtalsämnen och mötesplatser. Hon beskriver några intressanta former av ritualiserad gemenskap, knutna till bestämda kalenderdagar. Hon skildrar bl. a. hur man "sopade ut" julen vid tjugondag Knut, då maskerade personer drog runt mellan gårdarna och bedrev mer eller mindre oskyldiga skämt i skydd av maskerna. Författarinnan jämför seden med det av Carsten Bregenhøj studerade "Helligtrekongersløb" på Agersø i Danmark och hon tolkar det på samma sätt.

I detta sista kapitel diskuteras även vilka sociala normer som gäller på ön och vilka officiella rättsliga normer som ignoreras. Här görs också en mindre exkurs kring en av den svenska arbetarrörelsens mest färgstarka gestalter, Fabian Månsson, född och uppvuxen på ön.

*

Man kan urskilja två problem i Margaretha Roséns avhandling. Det ena är frågan om uppkomsten av ett yrkesfiske på blekingekustens öar. Det andra är analysen av en maritim livsform under mycket lång tid. Det första problemet behandlar författarinnan på ett mycket övertygande sätt och jag har inga egentliga invändningar. Särskilt intressant är upptäckten av de s. k. fiskarbrev, som landshövdingen beviljade till "saltsjöfiskare" efter kusten. Margaretha Rosén har tidigare redogjort för denna upptäckt i en uppsats i RIG 1979:2. Endast något enstaka brev finns bevarat men författarinnan har funnit arkivaliska spår av att flera hundra verkligen utfärdats. Förutom i Blekinge har fiskarbrev i större omfattning utfärdats endast i Västernorrlands län. Författarinnan hänvisar här till historikern Sigbrit Plaenge Jacobsons forskning. Därutöver finns endast enstaka spridda uppgifter om fiskarbrev i landet. Systematiska efterforskningar skulle dock antagligen kunna förändra den bilden.

Roséns andra huvuduppgift, skildringen av den maritima livsformens förändringar på Hasslö, är mer problematisk. Den frågan skulle jag vilja diskutera mer utförligt. Detta kan inte göras utan att man tar ställning till den höjrupska modellen, som författarinnan anammat helhjärtat och knappast gjort någon kritisk utvärdering av.

Nyckelbegreppet här är "livsform". Begreppet relateras till andra centrala begrepp i modellen, som "sambällsformation", "existensvillkor" och "produktionssätt", men det definieras inte klart och entydigt. Hur står livsform gentemot andra centrala etnologiska begrepp, som "livsmönster", "livsstil", även "kultur"? Ett sätt att ta reda på detta är att se efter vad författarinnan väljer att ta upp för ämnen i beskrivningen av hasslöbornas livsform. Beskrivningen kretsar mycket kring arbetsorganisering, familjestruktur och könsroller. Varför är detta intressantare än t. ex. konsumtionsmönster och sociala nätverk?

Margaretha Rosén meddelar i inledningen att hon avser att visa hur en maritim livsform "gestaltas, återskapas och förändras under skiftande villkor". Termen "återskapas" är för mig oklar. Man återskapar rimligen något som har dött ut eller försvunnit. Har den maritima livsformen upphört under en period av t. ex. 1800-talet och kanske ersatts av stenhuggeri för att sedan återskapas? Eller skall man föreställa sig att livsformen upphör varje kväll när folk går och lägger sig och att den sedan kraftfullt restaureras varje morgon? Skämt

åsidobör termen härröra från en inte deklarerad kulturuppfattning. Kanske en mer dynamisk syn på livsform som något som ständigt måste försvaras och justeras. Möjligen kan man här ana en reflex från Höjrups analytiska perspektiv.

Över huvud taget är inte presentationen av den höjrupska modellen alldeles klagörande, vare sig det nu beror på Höjrup eller på Rosén. Framför allt är relationerna mellan de ovan nämnda nyckelbegreppen oklar. Om t. ex. livsformer sägs att de "är förankrade i olika produktionssätt" (s. 19), att de är produktionssättens sociala praxis (s. 21), att de har "sina speciella förankringar i samhällsformationen" (s. 22), att de har sina materiella betingelser i existensvillkoren (s. 22) och att de skall förstås "som konkreta, meningsfulla och inbördes motsatta former för vardaglig praxis" (s. 22). Även begreppen "existensvillkor" och "sambällsformation" presenteras på ett något motsägelsefullt sätt. Det är svårt att förstå vad som är över- och underordnat. För mig är det som att öppna kinesiska askar: i ask A hittar man ask B, i ask B hittar man ask C, i ask C ligger ask A. Kanske hade ett diagram varit mer klagörande?

Modellen är inte alldeles lättbegriplig. Men är den över huvud taget meningsfull? Att säga att livsform och föreställningsvärld är formade av ekonomiska, sociala, politiska och juridiska villkor är en truism i etnologisk forskning. Vad som däremot är mer utmanande är att säga, att ett visst produktionssätt determinerar en viss livsform. Detta tycks också vara andemeningen i Roséns arbete. Produktionssätt och livsform blir då två sidor av samma mynt. Detta är intressant och gör modellen meningsfull. Men samtidigt öppnar man sig för kritik. Att "livsformen är produktionssättets sociala praxis" måste betyda, att produktionssättet fiske generar en viss livsform. Men delar då verkligen alla fiskare på Hasslö livsform? Ja, gör alla fiskare i riket det? Det för oss in på frågor om homogenitet och konsistens i livsformen på ön. Och här tycker jag undersökningen lämnar en del i övrigt att önska.

Roséns beskrivning av Hasslö är god men kunde varit bättre. Jag skulle ha önskat ett större mått av konkretion och sinnlighet. De ekologiska förutsättningarna presenteras inte. Det är obegripligt att läsaren inte fått en ordentlig karta att orientera sig på. (Eller har försvarsintressena i Karlskrona skärgård förbjudit detta?) Man söker förgäves efter nyanserna i livsmönster. Hur pass representativ är den på s. 69 ff utmärkt beskrivna 1700-talsstugan

för öns bebyggelse? Fanns det inte kulturellt signifikanta skillnader i bostadsskick mellan kategorier på ön? Det görs över huvud taget mycket litet av den sociala skiktning som rimligen bör ha funnits även på Hasslö. Där fanns ju både markägare och jordlösa, yrkesfiskare och fiskarbönder, även vissa andra grupper, t. ex. lotspersonal.

Margaretha Rosén säger att "föreställningsvärlden eller begreppsvärlden är livsformens inre existensbetingelse". Följaktligen är också föreställningsvärlden eller ideologien direkt avhängig av produktionssättet. Men är fiskares föreställnings- och normvärld överallt densamma? Rosén tycker sig finna vissa normer allmänt vedertagna på Hasslö, t. ex. normer om hederlighet och om att hålla sig hel och ren. Själv tycker jag att dessa värderingar är för allmänna och vaga för att vara särskilt intressanta. I stället tycker jag att de religiösa värderingarna på Hasslö hade varit värda en utförligare granskning. Fiskarbefolkningens religiositet är ju ett välkänt fenomen. Dessutom är den väl mätbar genom medlemskapet i olika kyrkor och i besöksfrekvenserna i dessa. Men på denna viktiga del av ideologien tar författarinnan förvånansvärt lätt. Ändå förefaller det ha gått kulturella skiljelinjer på ön mellan konfessionella grupper. Är det skiljelinjer i ideologien som överensstämmer med olikheter i produktionssätt? Jag tvivlar nog på det.

Även politiska värderingar är ju genom valstatistiken lätt mätbara. Författarinnan snuddar litet vid de tidvis höga kommunistciffrorna på Hasslö som något kulturellt signifikant, men hon gör inte så mycket av det. I en not på s. 210 råkar hon utnämna Hasslö till Sveriges "rödaste" kommun, vilket är alldeles felaktigt. Däremot är det sant att andelen kommuniströster under vissa perioder varit förbluffande hög på Hasslö för att gälla ett fiskesamhälle. Kommunisternas genomsnittliga andel av rösterna på Hasslö åren 1924–1952 var (enligt Sven Rydenfelts "Kommunismen i Sverige" från 1954) 15,6 % medan motsvarande siffror för fiskekommunerna Tjärnö och Smögen i Bohuslän var respektive 0,7 och 0,03 %! Denna markanta ideologiska olikhet mellan fiskesamhällen demonstrerar enligt min mening det orimliga i att göra en hård koppling mellan produktionssätt och livsform/föreställningsvärld. De senare bestäms till stor del av varierande historiska omständigheter.

Jag vill påstå att det teoretiska analysätt som Margaretha Rosén genomfört i "Hasslöborna"

(och genomfört med beundransvärd konsekvens) både medfört fördelar och nackdelar. Fördelen torde vara att det givit ett slags stadga åt undersökningen och hindrat den från att kanske bli en mer allmän historisk krönika. Det är också intressant och lovvärt att en avhandlingsförfattare lånar in och prövar ett teoretiskt perspektiv, det ger undersökningen ett intresse långt utöver det maritimetnologiska. Nackdelen är att perspektivet enligt min mening förenklat bilden av hasslöbornas livsform och gjort den onödigt onyanserad.

Kännetecknande för avhandlingen är, förutom den höjrupska modellen, fokuseringen på den maritima livsformen och det långa tidsperspektivet. Den här kombinationen har inga motsvarigheter tidigare i svensk etnologi. I den historic-materialistiska ansatsen och det långa tidsperspektivet har Roséns avhandling sin närmaste motsvarighet i socialantropologen Carl-Gustaf Thornströms avhandling om Strupö vid smålandskusten från 1978. Men hos Thornström finns inte samma intresse för livsformens konkreta gestaltning.

Jag tycker dock att kombinationen av fokusering på livsform och ett långt historiskt perspektiv är något problematisk. I och för sig finner jag det långa historiska perspektivet stimulerande och manande till efterföljd. Men vad kan man egentligen säga om livsformer på Hasslö under 1600- och 1700-talen? Underlaget för Roséns resonemang om livsformen är i huvudsak intervjuer med ortsbor. Men med dessa kan man inte nå längre tillbaka än 1800-talets slut. Tyngdpunkten i undersökningen kommer obevekligen att ligga i början av 1900-talet. Om livsformen på 1700-talet får vi inte veta särskilt mycket och det är också inte möjligt, om inte forskaren haft tillgång till mer exceptionella källor.

Ibland blir analysen lidande av denna snedbalans. Jag vill exemplifiera detta med Margaretha Roséns resonemang om kvinnans roll i fiskesamhället. I några mycket läsvärda avsnitt beskriver författarinnan fiskarkvinnornas uppgifter: att "bena", att segla och ro med fångsten, att sälja fisk och att "binda och böta". Däremot tycks de inte alls ha deltagit i själva fisket, inte ens i det strandnära fisket, vilket är litet förvånande. Somligt tyder nog på att kvinnor längre tillbaka kunde delta även i det hårda vrakfisket, kanske sällan hustrur men döttrar och pigor. Detta tycks dock ha försvunnit ur den muntliga traditionen.

På s. 141–142 behandlar Margaretha Rosén tre strukturellt sett olika varianter av fiskarfamiljen.

Jag har nämnt dem ovan. Hon skildrar fiskarbondens familj som patriarkalisk, medan yrkesfiskarens familj bl. a. kännetecknas av att kvinnans ställning i hemmet är starkare. Men om detta stämmer: är det verkligen en skillnad i produktionsätt som ligger bakom? Jämför inte Margaretha Rosén här fiskarbondens familj i det förindustriella samhället med yrkesfiskarfamiljen från början av 1900-talet? Är det inte frågan om två olika kronologiska stadier i familjens utveckling? Fiskarbondens familj tecknas utifrån vad man vet om den förindustriella bondefamiljen, medan beskrivningen av yrkesfiskarfamiljen görs på underlag av uppteckningar om 1900-talsförhållanden. Och då hade kvinnans ställning i samhället generellt förändrats. Under hela 1800-talet existerade ju fiskarbonden och yrkesfiskaren parallellt på Hasslö. Vet vi något bestämt om skillnader i livsform mellan dessa familjer då? Var verkligen fiskarfamiljen mindre patriarkalisk av den enkla anledningen att mannen var hemifrån periodvis?

Margaretha Roséns avhandling väcker många frågor och så skall det ju vara med en bra avhandling. Och det är inget tvivel om att "Hasslöborna" är en intressant och läsvärd avhandling. Det finns vissa formella skönhetsfläckar i den, som jag inte bryr mig om att gå in på närmare här. Nämnas bör nog ändå att källhänvisningarna ofta är otillfredsställande. Ibland hänvisas till källor, som helt saknas i käll- och litteraturförteckningen, ibland är hänvisningarna ofullständiga, ibland saknas helt uppgifter om källa för citerade avsnitt eller viktigare påståenden. Men samtidigt skall understrykas, att avhandlingen är påfallande välskrivna och skickligt disponerad, läsaren slipper dödkött och onödiga exkurser, det är en utmärkt koncentrerad och tillgänglig studie. Författarinnan behärskar ett stort och säkert inte lättbearbetat arkivaliskt material och hanterar samtidigt ett stort intervjumaterial. Intervjucitaten är belysande och väl valda. Det syns att "Hasslöborna" är frukten av ett långvarigt intresse, ett studium av dessa frågor som går halvtannat decennium tillbaka i tiden. Margaretha Roséns avhandling är ett intressant bidrag till svensk etnologi.

Hans J. Teuteberg & Günter Wiegelmann:
Unsere tägliche Kost. Geschichte und regionale Prägung. Studien zur Geschichte des Alltags. Band 6. F. Coppenrath Verlag. Münster 1986. 471 s.

De båda författarna, professorer i ekonomisk historia (Sozial- und Wirtschaftsgeschichte) resp etnologi (Volkskunde), har i en samlingsvolym utgett tidigare publicerade uppsatser och avsnitt ur större arbeten inom ett gemensamt forskningsfält. Bokens innehåll visar med all tydlighet att kostmönster är ämnen för tvärvetenskapliga insatser, samtidigt som de måste studeras utifrån frågeställningar och metoder som är specifika för olika vetenskaper. I några principiellt viktiga artiklar uttrycker författarna sådana skillnader.

Teuteberg för en generell diskussion om kost som sociokulturellt fenomen och avslutar boken med analys av psykologiska och sociokulturella orsaker till felaktigheter i moderna kostvanor. Med en makroundersökning som grundval diskuterar han centrala frågor såsom handlings- och värdesystem i måltider, familjelivets och uppfostrans betydelse, måltider som kommunikationscentra, samt inköpsvanor och influenser.

Redan 1970 – vid den första konferensen för etnologisk kostforskning – betonade Wiegelmann det holistiska perspektivet och preciserade specifikt etnologiska aspekter vid studiet av måltid som kulturellt system. Hans inlägg – tryckt i *Ethnologia Scandinavica* 1971 och sedan länge tillgängligt i svensk översättning – utgör en samlande plan för etnologiska studier inom ett tvärvetenskapligt fält. Några år tidigare hade han preciserat teman av särskild betydelse för etnohistorisk kostforskning och understrukit nödvändigheten av europeiskt samarbete kring regionala undersökningar. Denna uppsats ger tillsammans med den föregående en bra startpunkt för läsning av hela denna samlingsvolym.

De båda författarnas bidrag är grupperade i två gemensamma block: livsmedel, maträtter, måltider och tendenser och faser i förändringsprocessen. Det historiska perspektivet är särskilt framträdande i Teutebergs koncentrerade översikt över kostsystemets långfristiga utveckling från jägar- och samlarkultur till det moderna samhällets masskonsumtion. Stadier och brytpunkter är därvid särskilt markerade. Med undernäringens onda cirkel i det förindustriella samhället och överkonsumtionens onda cirkel i det moderna samhället som utgångspunkt redovisar han en undersökning av per-capita-konsumtion av livsmedel i Tyskland 1850–1972.

Med basinnovationer som potatis, de varma dryckerna kaffe och thé samt förfinat bordsskick och förebilder från fransk och engelsk kokkonst

tecknar Wiegelmann grundläggande drag i matkulturens omgestaltning under 1700-talet, en kunskap av stor betydelse för vår allmänna uppfattning av denna utvecklingsfas i historien.

Begreppen kontinuitet och innovation har ofta använts för att beskriva 1800-talets genomgripande omvandlingsprocess och framställningen har ofta blivit mekanisk genom att den ena förändringen lagts till den andra. Wiegelmann har anslutit sig till denna allmänna metodik men ändå med sin konkreta exemplifiering framhållit kostens specifika betydelse både som seg struktur och som förändring med direkt verkan i vardagslivet.

Wiegelmanns inriktning på regional variation framträder särskilt tydligt i några analyser av svar på frågelistor som legat till grund för utbredningskartor i Atlas der deutschen Volkskunde. Särskilt vill jag peka på hans kommentar till modernisering av det folkliga bordsskicket. Idag kan analyser av detta slag ge en nyttig kunskap om hur kartbilden använts som analysinstrument och hur innovationsforskningen sökt breda och skiftande förklaringar till kulturell förändring och variation. Med brödkryddor som indikator har Wiegelmann i kartbilden kunnat avläsa regioner med skiftande tradition och med olika impulser utifrån. Kommentaren ger antydning om att denna kunskap ej stannar vid regression och innovation i olika regioner utan rätt använd kan vidgas till att gälla brödets centrala funktion i föränderlig måltidsstruktur. Man skulle önska att författaren i detta sammanhang diskuterat smaken som vidmakthållande och förändrande faktor.

Mera tveksam ställer jag mig till hans sätt att förklara förekomsten av glass som ny festrätt i folklig bröllopsmåltid med att den haft likhet med den söta festgröt som tidigare förekommit i samma region. Jag tror inte utseende och smak räcker som förklaring till att husmödrar ändrar matlagningsteknologi. Överhuvudtaget har kvinnoerfarenheter fått föga utrymme som förklaringsgrunder. Matnyheterna har stått i centrum för intresset mer än husmoderns matlagningsteknik och preferenser.

Hur Wiegelmann i sin forskning konsekvent kombinerat de etnologiska dimensionerna framgår klart av hans undersökning av potatis som innovation, hämtad ur hans stora arbete Alltags- und Festspeisen men här presenterad i omarbetad version. När Teuteberg behandlade samma tema, vid kostforskningskonferensen i Helsingfors 1973, framhöll han i socialhistoriskt perspektiv potatisens centrala betydelse i folkkosten. Tillsammans

ger dessa båda uppsatser alltså exempel på en innovation som är unik därför att den vandrat uppåt i den sociala hierarkin. Samtidigt ger de social kontext till grundläggande förändringar inom folkförsörjningen. På köpet får vi en hel del intressanta kulturhistoriska notiser.

En av bokens förtjänster är att de båda forskarna med olika vetenskapliga utgångspunkter behandlat några gemensamma teman. Ett av dessa gäller sockerkonsumtionens utveckling, där Teuteberg tecknat några grundlinjer, nämligen ekonomiska betingelser och smakhistorisk förändring. Wiegelmann har istället satt in smaken för söta maträtter och sötsaker i civilisationshistoriskt sammanhang, vilket dock stannar vid ytlig antydning om vägen från aristokratisk exklusivitet till allmänt matmode. Hur smaken kopplas till klassspecifik kulturell formation lämnas därhän. I uppsatsen kan man dock skönja både innovationsforskarens och civilisationshistorikerns synsätt, även om "smak" är ett föga utforskat kulturellt tema.

Uppsatserna i denna samlingsvolym exemplifierar var och en på sitt sätt en tämligen enhetlig metod, som kan betraktas som värdefull och tillämplig även idag – eller som stadier på vägen till nu aktuella problemställningar och metoder, där människor som äter och deras kulturella uttryck sätts i fokus. I sin 25-åriga forskning kring kost och måltid har Teuteberg och Wiegelmann haft ett brett register i fråga om ämnesval men ett begränsat i fråga om metod. Det har redan sagts att flera uppsatser pekar fram emot nya angreppspunkter.

Här har jag lagt mest vikt vid Wiegelmanns bidrag eftersom dessa har störst intresse i etnologiskt sammanhang. Jag skulle också kunna peka på några undersökningar av Teuteberg som innefattar etnologiska frågeställningar. Låt mig som exempel ta en uppsats om förändring av barns kost under 1800- och 1900-talen. Teuteberg har kopplat praxis till växande upplysning om dietetik. Det hade varit av stort etnologiskt intresse att länka den sektor av fostran som matvanorna utgör till allmän målsättning för uppfostran i hemmet – i diakront socialt perspektiv.

Samlingsvolymen täcker in ett viktigt fält av vardagskultur i historien och nutiden. Den kan tjäna som exempel på konsekvent genomförd metodik, som gett mycken empirisk kunskap och som vi idag bygger vidare på eller tar spjärn emot då nya frågor pockar på lösningar. Rätt använd kan boken ge impulser till nya grepp inom ett viktigt etnologiskt ämnesområde. Framställningen är

klart inriktad på tyska förhållanden men kan ändå utgöra en kunskapskälla för svenska kostvanor och måltidsmönster.

Det är bara att hoppas att det tyska språket inte utgör hinder för dem som vill ta del av bokens gedigna innehåll.

Ingrid Nordström

KORTA BOKNOTISER

UB. Universitetsbiblioteket i ord og bilder. Red.: *Bo Norlin* og *Bendik Rugaas*. Universitetsforlaget. Oslo 1986. 192 s., ill.

Med en påkostad och estetiskt synnerligen tilltalande publikation har Universitetsbiblioteket i Oslo manifesterat 175-årsminnet av dess tillvaro 1811–1986. Det grundades samtidigt med universitetet i dåvarande Kristiania, som fick sina privilegier av Danmarks Fredrik VI några få år före Eidsvold. Utöver uppgiften att tillhandahålla forskningslitteratur skulle det tillika vara Norges nationalbibliotek.

Boken om UB är inte något vetenskapligt verk. Den vill ledsaga läsaren innanför murarna, informera ”om bygningene, samlingene, menneskene og aktivitetene knyttet til institusjonen” (s. 7).

Bidragen härrör från i huvudsak nuvarande och förutvarande tjänstemän med kommentarer och minnen från besökare och brukare.

På förordet av nytiltsatte Riksbibliotekarien Bendik Rugaas följer en återblick på *Universitetsbiblioteket i Oslo 1811–1970* (9–33) av f. riksbibliotekarien Gerhard Munthe, son till legendariske Wilhelm Munthe, verksam vid UB sedan 1902, överbibliotekarie 1922–1953. I en elegant exposé i ord och bild skildrar sonen och efterträdaren bibliotekets utveckling genom tiderna, dess byggnadshistoria och tillväxt samt dess chefer. Munthes framställning kompletteras, ofta på ett roande sätt, av Gunnar Christie Wasbergs minnesbilder från läsesalarna med dess tjänstemän och besökare under rubriken *Fra den nære fortid* (34–39).

I ett välillustrerat bidrag redogör Anne Grete Holm-Olsen för *Norske avdeling* (40–57), vars föreståndare hon varit under många år. Det första tryckeriet i det centralstyrda Norge inrättades så sent som 1643. Utöver äldre bok- och tidskriftshistoria informerar Holm-Olsen utförligt om de nationalbibliografiska funktionerna och de nationella säsamlingarna: om Holberg, Ibsen och Bjørnson, om krigstryck och norsk-america samt – inte minst viktigt – den kulturhistoriskt värdefulla dokumentationen av Norge och normmännen i den utländska litteraturen.

Närmast följer en spännande svit om specialsamlingarna: *Billedsamlingen* (58–63) av Grete Østgaard Lund – (ladies first?), följd av *Håndskriftsamlingen* (64–91) av Sverre Flugsrud, ansvarig för specialbestånden, som tillsammans med Leif Thorbjørnsen i anslutning här till presenterar bibliotekets *Paleotyper og libri rari* (94–113).

Handschriftssamlingens främsta syfte är att vara en basresurs för studiet av norsk historia och norsk kultur. Här finns också de stora författarnas efterlämnade papper. Men trots ekonomisk snålblåst äger avdelningen åtskilligt annat värdefullt material, bl. a. ett 60-tal manuskript från europeisk medeltid, de flesta av teologiskt innehåll.

Bokhistoriskt mycket givande är avsnittet om Oslobibliotekets paleotyper och rare books, de förra tryck före 1500, nordiska före 1550, som i huvudsak går tillbaka på Fredrik VI:s dublettendonationer 1811. Generösa gåvor har även i sen tid berikat samlingarna. Av speciellt intresse ur svensk synpunkt är de böcker, som efter domkyrkobibliotekets i Strängnäs auktion 1765 så småningom hamnade i Oslo, däribland böhmiskt krigsbyte från trettioåriga kriget.

Liten men värdefull – med handskrifter och sällsynta tryck från fjärran exotiska länder – är *Östasiatisk samling* (116–121), beskriven av Per K. Riis. *Kartsamlingen* (124–135) med ansvar för den fullständiga dokumentationen av det norska materialet skildras av Tom Sørbø; *Papyrussamlingen* (138–143) av Gunn Haaland; *Teaterhistorisk samling* (146–153) med syfte att spegla landets teaterhistoria av Trine Næss, samt *Norsk musikkamling* (154–167) till belysning av främst Norges musikhistoria och norsk musikliv av Øyvind Norheim.

Presentationen av Oslo UB avslutas med Riksbibliotekarie Rugaas instruktiva bidrag om *Universitetsbiblioteket som nasjonalbibliotek* (170–181) och avrundas som sig bör med en översiktlig *English summary* (189–190) samt en användbar litteraturförteckning.

Boken är slösande rikt illustrerad i svartvitt och färg, layouten förebildlig. Den oroliga, computertabulerade respaltiga satsen får väl ses som en eftergift åt den moderna tid som brutit in även över biblioteksvärlden.

Sven G. Sjöberg

Nya böcker från

NORDISKA MUSEET

Från mjölk till ost

Drag ur den äldre mjölkhushållningen i Sverige

av *Gustav Ränk*

Nordiska museets Handlingar 66, 2:a oför. uppl.

Pris 125:– exkl. moms.

Osten spelar en viktig roll inom vår matkultur inte minst på grund av de många sorter, med varierande smaker, som vi numera har tillgång till. Osten är intressant även ur kulturhistorisk och kulturgeografisk synvinkel. Den var i äldre tid en viktig produkt i hushållet och det är just ur mångfalden i de lokala traditionerna som nutidens rika sortiment vuxit fram.

Från mjölk till ost är en omfattande kartläggning av mjölkhushållning och ostberedning på den svenska landsbygden under senare delen av 1800-talet och en presentation av ostens och osträtternas historia.

Kvarnarbetarminnen

Skildring av arbetet vid olika kvarnar 1916–1969

av *Helmer Solid*

Pris 75:– exkl. moms.

Helmer Solid var under femtio år kvarnarbetare och hann under denna tid tjänstgöra vid många olika typer av kvarnar från de gamla tullkvarnarna till moderna valsquvarnar.

Kvarnarbetarminnen är berättelsen om hur brödsäden förvandlas till olika slags mjöl, gryner och djurfoder. Helmer Solid beskriver på ett detaljerat men ändå lättfattligt sätt det dagliga arbetet vid kvarnarna och hur de fungerade. Han beskriver tillverkningsprocesser och arbetsrutiner och de olika sysslor som krävdes för att hålla verksamheten igång.

Kvarnarbetarminnen handlar också om arbetslivets villkor, om arbetslöshet, konflikter, löner och kvarnnedläggelser, men även om gott kamratskap och sammanhållning. Boken förmedlar på så vis ett stycke svensk arbetarhistoria.

Genom bokhandeln eller direkt från

NORDISKA MUSEET

Bokförmedlingen

115 21 Stockholm

Tel. 08/22 41 20

Nya böcker från **NORDISKA MUSEET**

Rönndrurvans glöd

Nygoticistiskt i tanke, konst och miljö under 1800-talet
av *Bo Grandien*.

Pris 250:– exkl. moms.

I denna bok ges glimtar av hur intresset för det fornnordiska under 1800-talet speglades i miljöer, idéer, politik, konst och arkitektur. Titeln Rönndrurvans glöd är lånad från en dikt av Esaias Tegnér och syftar på det för strömningen typiska samspelet mellan nordiskt och klassiskt.

Färgerna på gamla lantmäterikartor

av *Olle Ekstedt*.

Pris 175:– exkl. moms.

Skönheten hos våra gamla lantmäterikartor har inspirerat Olle Ekstedt, hovrättslagman i Skånska hovrätten i Malmö, till ett ingående studium av deras färgläggning. Boken är en kulturhistorisk exposé över kartornas stilar och hur de har förändrats under århundradena. Olle Ekstedt beskriver hur man av växter, djur, metaller och andra ämnen framställt de färger som givit så vackra resultat och hur färgmaterial från 800-talet och framåt på olika vägar nått Skandinavien. Han belyser också vilka faktorer som kan ha påverkat valet av färg – varför är t. ex. det gula gult och det röda rött på kartorna? Hur handeln med färgerna var organiserad m. m.

Mitt liv och arbete

Kommunal- och industrianställda tjänstemäns minnen.

Red av *Stefan Bohman*.

Pris 95:– exkl. moms.

Nordiska museet har i samarbete med Tjänstemannarörelsens Arkiv och Museum samlat in minnen från kommunal- och industrianställda tjänstemän. I Mitt liv och arbete formulerar tolv tjänstemän erfarenheter och värderingar ur sitt eget liv och arbete. Funderingarna kring barndom och uppväxtmiljö, utbildning, anställningar och arbetsuppgifter, förhållande till arbetskamrater och chefer har blivit en rolig läsning där levande människor med intressanta öden träder fram. I en fyllig inledning diskuteras den eviga frågan – vad är egentligen är tjänsteman?

Genom bokhandeln eller direkt från

NORDISKA MUSEET, Bokförmedlingen, 115 21 Stockholm.